

A törökök kiűzésétől a forradalom kitöréséig 1699–1848

1

Bánkúti Imre

A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711

Atörök elleni felszabadító háborúk döntő változást eredményeztek a kelet-európai hatalmi viszonyokban: Magyarország és Erdély kikerült a török uralmi övezetből, s ezzel párhuzamosan teljes vereséget szenvedett a Thököly-féle rendi-nemzeti felkelés is. A fordulat lényegében Európához kapcsolta vissza az országot, ami a magyar társadalom évszázados reményét teljesítette be, a következmények azonban, mint annyiszor a történelemben, nem a várakozásoknak megfelelően alakultak.

A hatalmi váltás igazi nyertese kétségtelenül a Habsburg-dinasztia volt, amely pozíciójának ezt a jelentős megerősödését arra akarta felhasználni, hogy gyökeresen megváltoztassa viszonyát a rendi-nemzeti törekvésekhez. A központi kormányzat úgy vélte, hogy a török kiszorításával a rendi törekvések elvesztették hatalmi háttérüket, hiszen ezek a mozgalmak Bocskaitól Thökölyig közvetlenül vagy közvetve a törökre támaszkodtak.

Az örökös királyság elvének és I. József utódlásának elfogadtatása, az *Aranybulla* ellenállási záradékának eltörlése, a továbbiakban az országgyűlés mellőzése, a fölöslegessé vált végvári katonaság átszervezése a haderó-reform keretében, a protestánsok jogainak korlátozása, a nemesség adóvállalásának felvetése mutatta, hogy a központi vezetés milyen irányban kíván haladni. Majd elkészült az *Einrichtungswerk* (1688), amely az országot és társadalmat átfogó reformelképzelések összességét tartalmazta. Azután ott voltak a töröktől visszafoglalt területek, a birtokok egy részének tisztázatlan tulajdonviszonyaival és hatalmas, gazdátlan térségekkel, amelyek sorsa, birtoklása egyik fél számára sem lehetett közömbös, lévén a föld a hatalom és a politikai pozíciók alapja. A rendi-nemzeti fél azzal is tisztában lehetett, hogy az udvar – az örökös tartományokban több példa utalt erre – előbb-

utóbb be fog avatkozni a nemesség által magánjogi viszonyoknak tekintett nemes-jobbágy kapcsolatba is, az állami adóbevételek növelése érdekében.

Melyik fél álláspontja volt a reális? Mindkét oldal politikusai meg voltak győződve arról,

Kuruc vitézek

hogy ők képviselik az ország érdekeit. A központi kormányzatnak teljesen igaza volt abban, hogy a másfél évszázados pusztító harcok után Magyarország minden téren reformokba szorult, a rendi-nemesi társadalmi és politikai struktúra elavult. A rendi-nemzeti álláspont hívei szerint viszont a tervezett reformok célja nem más, mint az ország (azaz: a nemesség) szabadságának megsemmisítése és Magyarország besorolása az örökös tartományok közé. Ebben is sok igazság volt. A két fél között azonban érdemi párbeszéd nem alakult ki, az udvar bizott katonai erejében, a rendi-nemzeti álláspont képviselői pedig hivatkozhattak az egy évszázadon át Bécs ellen folytatott katonai ak-

ciók eredményességére, és reménykedhettek az esetleges külföldi segítségben.

Ugyanakkor Magyarország társadalmát belülről is mély ellentétek osztották meg, melyek között a legsúlyosabb a nemesség és a jobbágyok közötti szakadék volt. A 16–17. század európai agrárkonjunktúráját kihasználva a birtokos nemesség jelentősen megnövelte a jobbágyok robotját, járadék- és pénzszolgáltatásait, a későbbi panaszokból következően a terhek kb. kétszeresükre emelkedtek. Ehhez járultak a felszabadító háború nem kis terhei és gyötrelmei, teljesen érthető, hogy a jobbágyok elkeseredettsége elérte a robbanásveszélyes szintet.

A másik nagy belső ellentét a katolikus egyház és a protestánsok szembenállása volt. A török kiverése és Erdély megszerzése után a magyar főpapság elérkezettnek látta az időt arra, hogy az udvar segítségével visszaszerezze pozícióját és jövedelmeit. Tehát az abszolutizmusra törekvő központi kormányzat és a magyar rendek között, valamint a hazai társadalom belül éppen elég ellentét halmozódott fel ahhoz, hogy a robbanás bármikor bekövetkezzék.

Egy spontán mozgalom fellobbanásának megvolt az országos méretű bázisa, az a nagy létszámú, de heterogén társadalmi réteg, amely a feleslegessé váló végvári katonákból, a Thököly-felkelés veteránjaiból, praedókból, vagabund elemekből, szökött katonákból, a háború által földönfutóvá tett jobbágyokból, marhatolvajokból, sócsempészekből állt, de főleg az irányítók és szervezők között diákok, protestáns papok, módosabb parasztok, volt tisztek, valamint szép számban armalista és birtokos nemesek is voltak. Az 1697–1703 között kiterjedő kuruc szervezkedésben és elégedetlenségben két tendencia rejlett: a nemességellenes antifeudális és a Bécs elleni rendi-nemzeti, s csak a jövő dönthette el, hogy melyik kerekedik felül.

A felkelés keletkezésének színhelye és a függetlenségi háború alapbázisa az Északkelet-Magyarországon a Szepességől a Hegyalján, a Tiszaháton, a Felső-Tisza-vidéken át egészen Bihar megyéig elterülő ún. 13 vármegye volt. Ezt az országrészt évszázados története szinte predestinálta a függetlenségi háború kezdeményezésére. A 17. század folyamán ez volt a kiindulási vagy felvonulási területe a dinasztia elleni fegyveres támadásoknak. Társadalmi struktúrája mondhatni idomult ehhez a folyamathoz: magas volt a különböző formában katonáskodók és a kispapok aránya. Ezeket a megyéket teljesen behálózták a Rákóczi-család birtokai, így a megyék birtokos nemességének politikai állásfoglalását a Rákócziak véleménye határozta meg. Az országrész lakossága szinte teljesen protestáns, kálvinista volt, így szemben állt a kibontakozó katolikus restaurációval.

Annak, hogy ebből a bonyolult társadalmi helyzetből országos méretű rendi-nemzeti függetlenségi mozgalom jöjjön létre, két feltétele volt: 1. Legyen olyan nagybirtokos vagy a nagybirtokosok egy csoportja, aki vagy akik elére állnak a mozgalomnak. A rendi társadalmi gazdasági, hatalmi viszonyai alapján ugyanis a nagybirtokosé volt a döntő szó. Az 1697. évi felkelés kudarca a főnemesi részvétel és vezetés nélkülözhetetlenségét bizonyította. Ez egyúttal biztosítékot jelentett a nemesség számára, hogy nem jobbágyfelkelésről van szó. 2. A háború sikerrel kecsegtető megvívásához elengedhetetlen volt valamely külső hatalom (hatalmak) közvetlen vagy közvetett támogatása. A nemzetközi viszonyok alakulása következtében ez csak Franciaország lehetett, amely 1701 tavasza óta harcban állt Itáliában a Habsburg-dinastiával a spanyol örökség megszerzéséért.

Amikor 1700 novemberében II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajos francia királyhoz fordult segítségért, mindkét feltétel megvalósult. Színpadra lépett az a személy, aki több megyét behálózó birtokai révén jelentős számú birtokos nemes, országosan pedig nagybirtokosokat is képes volt mozgósítani a rendi-nemzeti függetlenségi háború érdekében. Rákóczit azonban 1701 áprilisában az udvar letartóztatta, még mielőtt francia segítséget tudott volna szerezni. Sikerült azonban Lengyelországba menekülnie, ahonnan Bercsényi Miklóssal támogatást kértek a francia udvartól, s javaslatot tettek Magyarország elfoglalására. Ennek lényege: ők francia segélypénzen reguláris ezredeket fogadnának Lengyelországban, ezekkel betörnének az országba, ahová közben francia és velük szövetséges bajor ezredek vonulnának Cseh-Morvaországon keresztül. Rákócziék tehát rövid háborúra számítottak, amelyben a főszerepet a reguláris francia-bajor csapatok játszották volna, nem pedig a hazai szervezkedés és felkelés.

Mindeközben itthon folyt a császári haderő egységeinek úgyszólván tel-

jes kivonása és az egyre kiterjedtebb nyugat-európai hadszíntérre vezénylése. Az országban alig maradt katonája: Erdélyben Rabutin tábornagy 8500 főnyi egysége – az is elsősorban a török esetleges támadásának kivédésére –, Magyarországon a fontosabb várakban szétszórva mintegy 4000 gyalogos, valamint a szervezés alatt lévő határőrvidéken kb. 3000-3500, főleg rác katonáskodó. Az egyetlen reguláris egység, a Montecuccoli vérteszred is útban volt Munkácsról nyugat felé. Így az országban katonai vákuum keletkezett.

Közben tovább folyt a kuruc szervezkedés, főleg a Rákóczi-birtokok körzetében. A két – egymástól földrajzilag és társadalmilag távol lévő – szervezkedő csoport végül egymásra talált, a kezdeményezők a hazaiak voltak. Rákóczi még mindig a francia katonai segítség megnyerését tartotta fontosabbnak, de a nála megjelent hazai küldöttséggel elküldte Brezánból 1703. május 7-én kelt kiáltványát, amely a mozgalom célkitűzéseit tartalmazta. A türelmetlen szervezők május 21-én Tarpa, Vári és Beregszász piacán megindították a felkelést. Ám június 7-én Károlyi Sándor szatmári főispán megyei csapatokkal és egy császári századdal Dolhánál szétverte a katonai értéket alig képviselő parasztokat. Utána Bécsbe ment, hogy a központi hatóságokat rávegye a mozgalom lecsillapítását célzó intézkedésekre.

Bécsben azonban teljes benuhátságot tapasztalt: a felkelést csak parasztlázadásnak tartották, s nem voltak hajlandók a rendi-nemzeti követelések részleges teljesítésére sem. Ráadásul Károlyit személyében is megsértették, aki levonta a következtetést: hazatérve 1703. október közepén csatlakozott Rákóczihoz, aki rögtön tábornokká nevezte ki. Birtokai ekkor már a felkelők ellenőrzése alatt voltak.

E közjáték alatt ugyanis Rákóczi, nem várva tovább a francia segítségre, 1703. június 16-án Magyarországra jött, s miután július 14-én Tiszabecsnél megfutamtotta a megyei csapatokat, 18-án Naménynél átkelt a Tiszán, és kijutott az Alföldre. Az országban és Erdélyben lévő császári katonaság ekkor még mindig elegendő lett volna a felkelés leverésére, ha sikerül gyorsan cselekednie. Ezt azonban a központi hatóságok – Károlyi által is tapasztalt – teljes benuhátsága megakadályozta. Ennek két oka volt. Az egyik az udvar legfőbb kölcsönzőjének, az Oppenheimer-bankháznak 1703 májusában bekövetkezett csődje. Ez a pénzügyi válság nemcsak a hadsereg működését akadályozta, hanem szinte teljes tehetetlenségre kárhoztatta az udvart. Ehhez járult a másik tényező: Bécsben már majdnem bizonyosra vették, hogy a Porta ki fogja használni a monarchia katasztrófális helyzetét, és támadni fog. Ezt alá-

támasztani látszott az Isztambulban 1703 júliusában lezajlott hatalmváltás, amelynek során a háborút támogató III. Ahmed szultán jutott a trónra. Ezért Rabutin csapatai nem mozdulhattak, s így a kibontakozó felkelés eljutott kezdeti, kritikus szakaszán.

1703 nyara és ősze a felkelők jelentős tényerését hozta: a Tiszántúl elfoglalása után a Felvidéken nyugat felé törtek előre. Ezzel a Bécs elleni felkelések hagyományos útvonalát követték, most azonban azt is tudták, hogy nyugat felől, a Duna völgyében francia-bajor csapatok előretörése várható, tehát a velük való stratégiai egyesülés megvalósítása szükségessé teszi, hogy minél közelebb kerüljenek Bécshez. Ezt nagyon jól tudták azok az ezerekapitányok is, akik ezekben az első hónapokban a katonai akciókat egymástól függetlenül irányítva a nyugati határszél felé igyekeztek. Voltak köztük aktivizálódó Thökölytiszték (például Orosz Pál, Deák Ferenc, Bóné András, Szűcs János) és újak is (például Ocskay László). Központi irányításról még nemigen beszélhetünk, 1703 őszén Rákóczi Szatmár, majd Tokaj várának ostromát vezette, 1704 januárjában pedig már Miskolcon hozott fontos hadszervezési, hadellátási és politikai rendelkezéseket.

A felkelők csapatai közben rendületlenül törtek előre, elfoglalták a Tiszántúlt, s rohammal bevették Szolnokot, majd a Duna-Tisza között is. Ellenállásra legfeljebb a rác határőrség részéről találtak (Váradolaszi, 1703. augusztus vége, Kiskunhalas, október 3.) A Felvidéken benyomultak a Szepességbe, Ocskay felszabadította Gömör, Nógrád, Hont megyét, s birtokba vette a bányavárosokat. El ellentámadásra készítette a császáriakat: Pozsonynál gróf Leopold Schlick lovassági tábornok, gróf Forgách Simon és Bottyán János vezetésével 9200 főnyi egységet vontak össze, 12 ágyúval, de a csapatok jelentős része értéktelen megyei felkelő had volt.

Schlick október 31-én Léván szétszórta Ocskay csapatait, majd benyomult a bányavárosokba. Bercsényi Miklós, aki a védekezést irányította, ekkor jó szervezőnek bizonyult: magához rendelte a Duna-Tisza közéről a rácok ellen küldött Károlyit, és szerte az országból összevonta a felkelők egységeit, kb. kétszeres túlerőt hozva létre, amely november 15-én Zólyomnál megverte Schlicket, aki elmenekült, s követte őt november 19-én Forgách és Bottyán is. Azonban Bercsényi hibát követett el azzal, hogy egyedül Károlyit küldte a császáriak üldözésére, s csak később csatlakozott hozzá. A hadműveletet továbbra is irányító Károlyi Pozsony, Érsekújvár, Lipótvár és Nyitra kivételével az egész körzetet elfoglalta, s december 22–25. között betört Ausztriába. Míg csapatai a nyugati határszélig birtokukba vették szinte az egész Felső-Magyarországot, Rákóczi nem kevésbé fontos szervező- és politikai munkát végzett, amely jelentős kihatással volt a kuruc hadsereg szervezetének kialakulására is.

A magyar társadalmat feszítő sokféle belső és külső ellentét következtében a felkelők között egyaránt megtalálható volt a németellenesség, a nemesség gyűlölete, valamint – a csatlakozók zöme protestáns lévén – a katolikus egyház elleni harag. Így tehát a kirobbanó mozgalomban eleinte egyaránt benne rejtett a parasztlázadás és a rendi-nemzeti függetlenség

Kuruc vitéz

gi harc tendenciája. Emlékirataiban Rákóczi reális képet fest a nemesség elleni atrocitásokról: birtokaik kifosztásáról, udvarházaik felveréséről, állatállományuk elhajtásáról, ugyanakkor a jobbágyfelkelés remétől megrettenő nemességről. Rákóczi rendeletekben tilalmazott mindenféle önkényeskedést, lovak, fegyverek elvételét, templomok, kolostorok felverését. A jobbágysággal kapcsolatos politikájának alapelveit már 1703. augusztus 28-án a vetési táborban meghatározta: minden jobbágy köteles a földesúrnak járó mindenféle szolgáltatást teljesíteni, s ez alól csak annak mentesül otthon maradt szűkebb családjá, aki a táborban fegyverrel szolgál. Tudta azonban, hogy megoldást csak az jelenthet, ha a nemesség elfogadja a függetlenségi háború célkitűzéseit, s ezzel a felkelő hadak nemesi vezetés alá kerülnek.

Eleinte csak egy-egy birtokos, majd ritka kivételtként egy-két nagybirtokos (Sennyey István, Károlyi Sándor) jelentkezett Rákóczi táborában, 1703 őszére azonban a tiszántúli, kelet-magyarországi megyék egészen a bányavárosokig Rákóczi mellé álltak. 1704 végén már jelentősebb várak és városok (Kassa, Eperjes, Eger) is csatlakoztak. Így lehetővé vált a megyei apparátusok munkájának megindítása, a hadellátás zsákmányoláson túllépő formájának kiépítése, a hadszervezésben az évszázados hagyomány alapján adóportánként 4 felfegyverzett gyalogos kiállítás.

A felkelők a Duna bal partján már 1704 elején egészen közel jutottak Bécshez, igaz, a város megtámadására nem voltak alkalmasak, még Pozsony elfoglalására sem tettek kísérletet. A Dunántúl azonban stratégiaileg sokkal fontosabb volt, a francia–bajor csapatokkal való egyesülésre innen nyílt a legalkalmasabb irány. Ezért 1704 januárjában Károlyi Kilitinél átkelt a Duna jegén, fegyverbe állította a vitéző rendet, s néhány hét alatt elfoglalta az egész országrészt, betört Szlavóniába, kifosztotta és feldúlta Pécs városát. Sopron és Győr azonban nem került a kuruc csapatok kezére. Noha Károlyi főerejével felvonult Bécs irányába is, akciója legfeljebb nagyobb méretű portyázásnak tekinthető, amely ugyan nagy rémületet váltott ki, sok pusztítást okozott (és sok zsákmányt hozott), de a császári fővárost nem veszélyeztette. Mindazonáltal Bécsben komolynak tartották a helyzetet, amit bizonyít, hogy 1703. december elején Savoyai Jenő Pozsonyba érkezett, s 1704. január 18-ig innen szervezte Bécs és az örökös tartományok védelmét. Leváltotta Schlicket, és Siegbert Heistert nevezte ki a Drávától Sziléziáig terjedő határszakasz parancsnokává. A pénzügyi válság miatt kevés csapatot tudott számára biztosítani, Heister mégis támadást indított (Feketeváros, 1704. március 21.), s néhány nap alatt az egész Dunántúlt visszafoglalta. A kuruc csapatok zöme tiszántúli volt, sokan közülük már előbb hazamentek, most szétfutottak, átkeltek a Dunán, és hazatértek. Rákóczi ekkor két főúri tábornokot kapott: gróf Forgách Simon vezérőrnagyot, aki Bécsből szökött ki a kurucokhoz, és gróf Esterházy Antal császári ezredes.

Rákóczi stratégiaileg annyira fontosnak értékelte a Dunántúlt, hogy személyesen akart katonai akciót vezetni az országrész elfoglalására. Ezért 1704 április–májusában Eger alól Solt környékére vonult, hogy átkeljen a Dunán. Forgách Simont előreküldte, ő azonban

Koronconál jelentős túlereje ellenére vereséget szenvedett Heistertől (1704. június 13.), Rákóczi csapatai pedig megtagadták, hogy a Dunántúlra vonuljanak, mert féltették családjukat a rácok támadásától. Erre Rákóczi elhatározta, hogy a rác problémát fegyverrel old-

egységét szétszórták; júniusban Károlyi ismét átkelt a Dunántúlra, Bécs alatt portyázott, és Szentgotthárdnál szétverte a Joseph Rabatta tábornok vezetésével Stájerországból betört csapatokat (1704. július 4.). A Dunántúl ugyan ismét elveszett, de a kurucokhoz csat-

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemként

ja meg. A bácskai hadjárat 1704. július–augusztusban büntető jellegű akció volt, a kuruc csapatok felégették és kirabolták a rácok településeit, rájuk gyűjtötták a nádasokat. Elfoglalták és szintén felégették Szeged városát is, de a várral nem boldogultak. A hadjárat mérlege egyértelműen negatív: katonailag sikertelen volt, mert a rácok a Maros–Tisza árterületeire vagy Törökországba menekültek, politikailag pedig lehetetlenné tett velük bármiféle megegyezést. A rácok a Duna–Tisza között és a Tiszántúlt állandóan veszélyeztetették, a kurucok pedig zsákmányszerzés céljából be-betörték a rác településekre. A harc különös kegyetlenséggel folyt a két fél között, polgári lakosok legyilkolásával, rabságba hurcolásával, hadifoglyok kivégzésével.

Mindennek ellenére az 1704 végéig terjedő időszakban, kihasználva Bécs nyugati lekötöttségét és érvényesítve létszámfölényüket, a felkelők további sikereket értek el. Szomolány-nál májusban elfogták Ritschan tábornokot,

lakozott Bottyán Jánosnak 1704. november 16-án az őrség segítségével sikerült elfoglalnia Érsekújvárt, s ezzel a felkelők fontos hadműveleti támpontjához jutottak.

1704 októberében béketárgyalások kezdődtek (angol és holland közvetítéssel) Selmecbányán, ami azt bizonyította, hogy az udvar egyelőre lemondott a felkelés fegyveres levezetéséről (amire most egyébként sem lett volna képes); 1704. július 8-án pedig az erdélyi rendek többsége fejedelemmé választotta Rákóczit, aminek diplomáciai jelentősége a katonai eseményekre is kihatással volt. Ugyanakkor az angol és császári csapatok 1704. augusztus 13-án Hőchstädt mellett meghatározó győzelmet arattak a francia–bajor csapatok fölött, ami a felkelők számára azt jelentette, hogy fel kell adniuk addigi elképzeléseiket, a várt katonai egyesülés nem jöhet létre, ezért stratégiát kell váltaniuk: hosszán tartó háborúra kell berendezkedniük, a katonai győzelem reménye nélkül, bízva a nemzetközi helyzet esetleges ked-

Az ónodi országgyűlés trónfosztási jelenete

vező fordulataiban. Miksa Emánuel bajor választófejedelem magyar király-jelöltsége is kérdésessé, sőt illuzórikussá vált.

A két fél között 1704 végére kialakult helyzetet pontosan tükrözi az 1704. december 26-án lezajlott nagyszombati ütközet. Rákóczi Érsekújvár megszerzése után Lipótvárt kezdte ostromolni, a Pozsony környékén gyülekező császáriak Siegbert Heister vezetésével a vár felmentésére indultak. 20-20 000 ember állt szemben egymással, s ez volt az első csata, amelyet Rákóczi vezetett. A harc lefolyása szinte modellszerűen mutatta be a kuruc csapatok erőnyeit és hibáit. Először a jobbszárny lovassága indult támadásba Ebeczky István vezetésével, és visszaszorította a császáriak első vonalát, ám ezután a málhás szekerek fosztogatásába kezdett. A lovasság támadásával azonban rés keletkezett a középen álló gyalogság és a jobbszárny között, melynek parancsnoka, Bercsényi Miklós nem intézkedett ennek megszüntetéséről. Megindult a kuruc balszárny lovassága, és végül középpont a gyalogság is ellenállhatatlanul tört előre.

A miskolci hajdúk egészen a császáriak hátsó vonaláig hatoltak, s már Heister élete is veszélyben forogott. A fordulatot a reguláris császári csapatok belső fegyelme, az alsó- és vezető tisztek nagyobb tapasztalata eredményezte. A zavarba hozott császári balszárny ezredeit tiszteik újrászorakoztatták, s élükön Heister személye-

Esze Tamás címere

sen vezetett ellentámadást a kuruc jobbszárny és a gyalogság közt keletkezett résen át, oldalba és hátról támadva a kuruc egységeket. Ezt látva a szökevény németekből álló Scharudi zászlóalj, amely a kuruc gyalogság balszárnyán harcolt, átállt a császáriak oldalára, s ezzel a kuruc gyalogság arcvonala összeomlott. Egyedül a balszárny lovassága harcolt tovább, s áttörte a császáriak vonalát, de azután ők is fosztogatásba kezdtek.

A két csatavezető közül Heister közepes képességű tábornok, de mégiscsak katona volt, míg Rákóczi politikus, aki kényszerűségből vállalkozott a hadvezéri szerepre. Heister személyesen vezette a győzelmet hozó lovasrohamot. Rákóczi, látva a kuruc csapatok ingadozását, lovas-karabélyos udvari ezrede élén szintén a kritikussá ponthoz akart vágatni, udvari környezete azonban Vay Ádám parancsára ettől visszatartotta. Vagyis a politikus megakadályozta a katonát abban, hogy életét is kockáztatva beavatkozzék a csata menetébe. (Az udvariaknak annyiban igazuk volt, hogy Rákóczi esetleges halála a függetlenségi háború azonnali végét jelentette volna, s ez az eset 1708-ban Trencsénél majdnem be is következett.)

Hadászati szempontból azonban a nagyszombati vereség nem járt súlyos következményekkel, ami azt mutatja, hogy a harcoló felek között katonai egyensúly állt fenn 1704–05 fordulóján. A felkelők ellenőrzésük alá vonták az ország nagy részét, uralmuk alá kerültek a bányavárosok, a Szepes-

ség, Északkelet-Magyarország minden városa és vára. Szatmár kapitulációjával szabaddá vált az útjuk Erdélybe. Nagy létszámú hadsereget állítottak talpra, amely ezredbe szervezve képes volt nyílt csatát is vállalni. Megszerzték a francia udvar támogatását, diplomáciájuk egyre szélesebb körű tevékenységet folytatott. Két formális ütközetben (Koronc, Nagyszombat) vereséget szenvedtek ugyan, amiben a két hadsereg közti minőségi különbség (kiképzés, fegyelmezettség, vezetés, felfegyverzettség) mutatkozott meg, de portyázók ismételen megjelentek az örökös tartományok határszélein és Bécs környékén is.

A bécsi kormányzatnak viszont sikerült leküzdenie a monarchia pénzügyi válságát és a hochstädti győzelemmel elhárítania a harapófogóba szorulás veszélyét. Magyarország ugyan kicsúszott az ellenőrzése alól, de a császári haderő megőrizte pozícióit Erdélyben, és fontos stratégiai pontokat tartott meg: Pozsonyt, Gyórt, Komáromot, Esztergomot, Budát és Pestet – ezzel végig ellenőrizte a Duna vonalát –, Horvátországot, Szlavóniát, a határőrvidéket, Szegedet, Gyulát, Aradot, Nagyváradot, vagyis az Erdélyben lévő csapatokkal való összeköttetés lehetőségét. Stratégiájának lényege: a nyugati frontot tekintni fő hadszíntérnek, erőinek zömét a döntő győzelem kiharcolására ott veti be; Magyarországon azalatt csak pozíciói megtartására törekszik, a tárgyalásokon azonban fenntartja alapvető politikai álláspontját (az 1687. évi törvények érvényessége, örökös királyság, Erdély birtoklása, a nemzetközi garancia elutasítása).

A magyarországi felkelés azonban, bármilyen sikereket is ért el, Rákóczit még nem emelte XIV. Lajos szemében a szerződőképes szuverén rangjára. Ennek elérésére Erdély fejedelmi székének valóságos birtokbavétele lát-

A függetlenségi háború gazdasági alapjai

szott a legalkalmasabbnak. A felkelők követelése között szerepelt Erdély önállóságának visszaállítása, Rákóczi személyes kívánságainak pedig a fundamentuma volt a fejedelmi trón biztosítása.

A kuruc hadsereg 1705. évi hadműveletei ez a kettős politikai cél határozta meg. Erdélyben a császári egységek, bár néhányszor csapást mértek az egymástól különállóan fosztogató, zsákmányoló kuruc csoportokra (Feketehalom, Holdvilág), végül is néhány száz városba (Nagyszében, Brassó) szorultak vissza. Louis Herbeville tábornagy, a császáriak új magyarországi főparancsnoka indult Erdélybe, hogy segítséget vigyen Rabutinnak, előbb azonban az ismét ostromolt Lipótvárnak akart segíteni, s így jött létre a két sereg között az az összecsapás-sorozat, amelyben ismét a császáriak győztek. Először a Vág–Dudvág folyókanyarulataiban Rákóczi által kitűnően eltervezett bekerítő akció hiúsult meg az egyes csapatok parancsnokainak (Bercesényi, Esterházy Antal, Géczy Gábor) fegyelmezetlensége, az időpontok elmulasztása miatt, s Herbeville kicsúszott a csapdából. Másodszor Pudmericnél (1705. augusztus 11.) a majdnem kétszeres túlerőben lévő kuruc sereg vallott kudarcot, rossz felállítás és vezetési hibák miatt. Erdélyt tulajdonképpen itt veszítette el Rákóczi, a zsidói csatát ugyanis lényegesen rosszabb körülmények közt volt kénytelen megvívni.

Herbeville tehát elindulhatott Erdély felé, Bottyán és Károlyi csapataitól kísérve és csipkedve, amelyek a felperzselt föld taktikáját alkalmazták ellene. A császári sereg azonban a Buda–Kecskemét–Szeged–Debrecen–Nagyvárad-útvonalon akadálytalanul eljutott Erdélybe, és Zsidónál megostromolta a félig kiépített sáncokat (1705. november 11.). Rákóczi kettéosztotta mintegy 15 000 főnyi seregét, s egyik felét Károlyi parancsnoksága alatt Herbeville háta mögé küldte. Károlyi azonban nem támadott – ma is vitatott, hogy miért. A vereség miatt Rákóczi nem tudta elfoglalni a fejedelmi széket, s ez jelentős diplomáciai hátrányt jelentett számára.

Kárpótlásul viszont, kihasználva a császári csapatok távollétét, Bottyán János a hagyományos, könnyűlovasságon alapuló harcmódot mesterien alkalmazva 1705 novemberében–decemberében, miután Dunaföldvárnál átkelt a folyamon, úgyszólván az egész Dunántúlt birtokba vette. Sikereit erélyes személyes vezetésének, a kellő helyen és időben túlsúlyt biztosító rendelkezéseinek, a várakat (Simontornya, Pápa) is vakmerő rohamokkal elfoglaló lendületének köszönhette. Sopron elfoglalása azonban neki sem sikerült. A katonai egyensúly tehát helyrebillent, de mindkét fél kísérletet tett az elvesztett országrész visszaszerzésére.

Bottyán 1706. február 14-én vereséget szenvedett ugyan Igalnál, de a kurucok lényegében megtartották a Dunántúlt, Károlyi pedig 1706 első hónapjaiban visszafoglalta Erdély nyugati részét. Ezután fegyverszünet és a nagyszabati béketárgyalások szakították félbe a harcokat, azonban a szövetségességek és az udvar békefeltételei mit sem változtak, így az egyeztetések nem is járhattak eredménnyel. Mindkét fél a másikat okolta a sikertelenségért. Bécs önbizalmát kétségtelenül növelte, hogy szövetségeseivel fokozatosan fölénybe

Az ún. hadügyi forradalom nyomán létrejött reguláris modern hadsereg egy hivatásos tisztikar által vezetett, nagy létszámú szervezett, amely iparcikkék és mezőgazdasági termények egész sorát igényelte és tömegesen fogyasztotta. Az állami bevételek legnagyobb részét a hadsereg emésztette fel.

Magyarország a 17–18. század fordulóján elmaradt, gazdaságilag alacsony szinten megrekedt, a másfél évszázados háború következtében kivértett, a feudális állam által szorongatott ország volt. Ez eleve determinálta a háború anyagi-pénzügyi lehetőségeit. Nálunk nem volt tökeerős polgárság, amely megszervezte és finanszírozta volna a hadsereg ellátását, és főleg készpénzadót tudott volna fizetni. A konföderáció államának jövedelmei több forrásból származtak: a kincstári birtokok, a bányák, a harmincadok jövedelméből, a pénzverésből, a francia pénzsegélyből, később a készpénzadóból. Nemi bevétel származott az exportból (bor, marha, só, réz) is.

A kincstár és a labancok birtokait a felkelés első szakaszában egyszerűen kifosztották, majd 1705-től hasznosításukra központi hivatali szervezetek, amely a szécsényi országgyűlés 2. törvénycikke alapján *Consilium Oeconomicum* (Gazdasági Tanács) néven 1706 elején kezdte meg működését. Hatáskörébe tartoztak a kincstári és elkobzott birtokok, harmincadok, a bányák (kivéve Selmecbánya körzetét, valamint a máramaros sóbányákat) és mindenféle egyéb kincstári jövedelemforrás. A fiskális és elkobzott birtokokon a *Consilium Oeconomicum* gazdálkodott, vagy bérbe adták őket, hogy készpénzjövdelemhez jussanak (a bérlok közt szerepelt Bercesényi és Bottyán is). A természetben járó bevételeket szívesen adták bérbe, ha akadt vállalkozó.

Hazánkban az ún. alsó-magyarországi hét bányaváros (Selmecbánya és környéke) volt a nemesfémek legjelentősebb lelőhelye, és Erdély egyes pontjain is folyt aranybányászat. Magyarország Európa-szerte híres középkori aranybányaiban azonban ekkorra már rég a múlté volt, legfeljebb a külföld tudatában élt tovább. Az egyre mélyebbre hatoló művelés ugyanis felidézte a legnagyobb veszélyt, a vizet. Ez hallatlanul megnövelte a költségeket, és csökkentette a kitermelt nemesfémek mennyiségét. 1700-ban 1000 ember és 192 pár ló csak a víz kiemelésével foglalkozott, átmeneti sikerrel. Így volt ez a függetlenségi háború alatt is, ráadásul a munkások fizetését a kuruc állam csak rézpénzben tudta biztosítani, ami munkaerőhiányhoz, majd 1707-ben a katonaságnak a sztrájkolóknak elleni véres fellépéséhez vezetett. 1708 őszén ezek a bányák amúgy is elvesztek. Ennek a bányakörzetnek – amelyhez fegyver- és lőszergyártó, valamint pénzverő műhelyek is tartoztak – a vezetője Rákóczi egyik kiemelkedő munkatársa, Johann Gottfried Hellenbach báró volt. Jelentős külkereskedelmi tevékenységet folytatott, saját tőkéjével is. Hellenbach teljesen önállóan tevékenykedett, egyetlen központi hivataltól sem függött, Rákóczi korlátlan bizalmát élvezte. Az aranybányászatnál sokkal eredményesebb és jövedelmezőbb volt a rézbányászat (Szomolnok, Besztercebánya) és a sóbányászat (Máramaros, Erdély). Mindkettő, de elsősorban a réz, a hadellátás szempontjából fontos exportcikk volt.

A szabadságharc pénzügyi forrásai között – a rézpénzkibocsátás mellett – meghatározó volt a francia pénzsegély. A kuruc függetlenségi háború alatt csak egy állam volt, amelyik gazdasági és bizonyos csekély katonai támogatást nyújtott Rákócziának: Franciaország. A belső és külső kölcsönfelvétel lehetetlensége, a pénzadózás alacsony szintje miatt a francia segélyt a felkelőknek minden negatív politikai mellékzöngéje ellenére el kellett fogadniuk, mert más választásuk egyszerűen nem volt. A franciák érdeke a fegyveres felkelés állandósítása volt, ezért 1704 nyara után a segélypénz folyósításának egyik feltételül szabták, hogy XIV. Lajos tudta nélkül Rákócziék nem köthetnek békét. Ez megfelelt a francia politika alapvetésének: Franciaország támogat, de (nemzeti jogi érvényű) szerződést nem köt.

A pénzt a kurucok Danckán és Konstantinápolyon keresztül kapták, váltók formájában – amelyeknek leszámítása igen költséges volt –, de eléggé egyenletlenül. 1708 ősze és 1710 ősze között például semmit sem kaptak. Az újabb kutatások szerint összesen 877 227 tallér érkezett, ami rénes forintban ennek dupláját tette ki. Mindez eltörpül az évi több millió forintos szükséglet mellett. Jelentősége nem is összegében, hanem készpénz jellegében rejlett: a hadműveletekhez nélkülözhetetlen fegyver, lőszer, felszerelés, postázó külföldi vásárlására tudták felhasználni.

A hadsereg fizetése évszázadok óta az ország egyik nyomasztó gondja volt. A Mohács előtti időszak haderejének, majd a kialakuló végvári vonal katonaságának finanszírozásához szükséges pénzmenyiség és az ország jövedelme sohasem került egyensúlyba. Ezzel az örökölt súlyos teherrel a kuruc állam sem tudott megbirkózni. Hogy milyen szakadékok tárogott a tényleges bevételek és a szükségletek közt, arra csak egy példa. A kincstári jövedelmek 1704-ben kb. 450 000 forintot tettek ki, 1707-től, amikor adót is kivetettek, az összeg 2 millió forint lett (ezt egyszer sikerült behajtani). Ezzel szemben a hadsereg szükségleteinek fedezésére a legtakarékosabban számolva is mintegy 5-6 millió forintra lett volna szükség (a természetbentiek kivételével). Egyetlen lovasezred fenntartásának évi költsége kb. 150 000 forintra tehető (az elemzésen kívül).

Az ellentét feloldására Rákóczi a rézpénzt vélte alkalmasnak, ezzel fizette a katonaságot és fedezte a belső áruforgalom pénzszükségletét, így elkerülhetőnek gondolta a pénzadó kivetését. Egyik célt sem sikerült elérnie, tartósan legalábbis nem. Igaz, ekkor még rövid háborúra számított. A rézpénz talán csak egy-másfél évig, 1704–05-ben jelentett némi segítséget, 1706-tól elérte telendése miatt egyre szaporodtak a panaszkok, mind a katonák, mind a parasztok és a nemesek részéről. A katona hiába kapja meg rézpénzben a zsoldját, nem vehet érte semmit, kénytelen erőszakhoz folyamodni. A paraszt, a mesterember, a polgár és a nemes pedig nem adja áruját rézpénzért, mert maga sem vásárolhat azon semmit. A központi hatóságok – sokszor a hadsereg segítségével – igyekeztek erőszakkal is fenntartani a „verespenz” forgalmát. A gazdasági törvényszerűségeken azonban adminisztratív rendszabályokkal nem lehet úrrá lenni. A rézpénz és a lakosság közti ellentétek, politikai problémák okozója lett az 1706–08-as években. A vitézlő rend a rézpénz értékének helyreállítását vagy fizetésének, „leherpénzben”, azaz ezüstpénzben történő kiadását kérte. A rézpénz sorsa jól tükrözte az ország szegénységét, gazdasági elmaradottságát, valamint azokat a hibákat (nyaklók nélküli pénzverés) is, amelyeket a gazdasági ügyek irányítói elkövettek, így e pénz nem a megváltó csodaszere lett, hanem ellenkezőleg: a lakosság szemében a katonaság túlkapásainak, önkényeskedéseinek szimbólumává vált. Ugyanakkor a hadsereg sem látott mást a rézpénzben, mint értéktelen eszközt, s joggal sérelmezte, hogy a rendi vezetés ezzel akarja kielégíteni, valójában kismizmizni.

Számításaink szerint a központi állami bevételeket a függetlenségi háború alatt kb. 15-16 millió forintra lehet tenni (francia pénzsegély, kincstári jövedelmek, rézpénzverés, adók stb.). Ez a hadsereg szükségletének még a csúcsponton is legfeljebb 40-50%-át fedezte, az utolsó években pedig a töredékét. Voltak a hadseregnek olyan, tulajdonképpen illegális bevételei is, amelyek nem jutottak el a központi kasszába. Ilyenek az örökös tartományokba tett betörések alatt az égetés megváltásáért vagy a foglyok kiváltásáért szedett pénzek, a császári kézen lévő városok (Pozsony, Sopron, Győr) polgárságától a szabad szüret megengedéséért szedett váltásdíj, a marhák kivételére a kereskedőknek adott engedélyek vagy a városok, falvak részére kiállított védelevek díja. Ezek részben a területileg illetékes tábornok vagy brigadéros jövedelmét növelték, részben a brigádkasszába folytak be. ●

Hadfelszerelés, hadellátás

Magyarországon nem folyt olyan mértékű fegyvergyártás, amely kielégíthette volna egy tömeghadsegregé igényeit. A céhes keretek közt megrekedt fegyverkészítő ipar kevés, ráadásul elavult típusú puskát és pisztolyt készített. Ilyen mesterek – elég kis számban – a bányavárosokban, a Szepességben és Kassán dolgoztak.

A felkelő csapatok kezdetben a nemeseiktől vagy a városok polgárságától szedték össze a legkülönbözőbb, már elavult fegyvereket. Bártfa, Kisszeben, Lőcse és Késmárk például 1470 fegyvert adott a hadseregnek. A fegyveresítés és lőszerellátás, valamint az egyenruha-készítés szervezete csak 1705 folyamán alakult ki. Néhány jó szervezőképességű, főleg birtokos nemes vette kézbe az irányítást: Sréter János brigadéros, tüzérségi főfelügyelő néhány szakember munkatársával (De la Motte, Wallstorf Keresztély Lajos, Bácsmegeyi Ádám, a kassai fegyverkészítő műhely vezetője stb.) tartotta kézben az ágyúöntődéket, a bombaöntő hutákat, lőpormalmokat. Lányi Pál Gömör megyei birtokos és hámortulajdonos a vastermelés ellenőrzésére és irányítására kapott megbízást (itt folyt a kardvasak, szuronyok készítése). Lónyay Ferenc címe is mutatja tevékenységi körét, ő „fegyveresítési és ruházati főhadbiztos” volt. Keczer Sándor, a kassai kerület hadbiztosa már 1704. november 21-én parancsot kapott Rákóczitól, hogy 6000 flintára, 10 000 karabélyra, 6000 kardra, 6000 lódingra, 40 000 süvegre, 40 000 hosszú szárú és deli csizmára, 40 000 övre alkudjon meg a mesteremberekkel. Berthóti Ferenc kassai vicegenerális főleg a külföldről történő fegyver- és posztóbeszerzésben tevékenykedett.

A felleggyverés és az egyenruhával való ellátás tehát nem tartozott egy központi hivatal irányítása alá. Fegyverek behozatalával, itthon pedig készítettetésével szinte mindenki foglalkozott: diplomaták, hadbiztosok, tábornokok, brigadérosok, ezereskapitányok, kereskedők, vármegyék. A vármegyéknek ugyanis a hadidúkat, a nemeseknek a zsoldosokat fegyveresen, egyenruhával kellett kiállítani, bár ezt pénzzel meg lehetett váltani.

Rákóczi igyekezett a hadellátási iparágakat fejleszteni, de tőkehiány és szakmunkások nemléte miatt csak a lőpor- és bombakészítésben ért el számottevő eredményt. A kuruc hadsereg fegyverzetének és egyenruhaposztójának a beszerzése így a külkereskedelmre hárult. Emlékirataiban Rákóczi azt írja, hogy mindössze tízezer lőfegyvert tudott Lengyelországon át beszerezni, mert az Európában folyó két nagy háború hiányt teremtett a fegyverpiacon. Szilézián és Danckán át ezenkívül finomabb posztót is hoztak be, míg a közlegénység egyenruházatára Törökországból importáltak nagy mennyiségű durvább abaposztót. A francia segélypénzt is zömében az import fedezésére használták fel.

A hadsereg élelmezése első pillantásra egyszerűnek vagy legalábbis könnyen megoldhatónak látszott egy mezőgazdasági jellegű országban, a valóságban azonban ez nem így volt. Régebbi törvények ugyan kötelezték a megyéket – azaz a parasztságot – az ország hadseregének ingyenes ellátására, de nagy gondot jelentett, hogy miként gyűjtsék össze és juttassák el a szükséges élelemmennyiséget a hadműveletek színhelyére.

Az első, főleg zsákmányoláson alapuló ellátási periódus után Rákóczi erőfeszítésének eredményeként megszerveződött a Hadi Commissáriátusság. A *Regulamentum Universale* hat körzetre osztotta az országot, élükön egy-egy hadbiztosal (*districtualis commissarius*), akiknek néhány beosztottjuk volt. Élükön 1705-től gróf Csáky István állt, *generalis commissarius* címmel. Addig Szatmárban tartózkodott, csak a vár kapitulációjakor állt Rákóczi mellé, de előbb bizonyítványt kért Glöckelsperg tábornoktól „hú császári mivoltá-

ról”. Rákóczi azonban Bercsényi javaslatára, akinek sógora volt, kinevezte erre a tisztségre. A főnemesség lenézte ezt a munkaterületet, Csáky sem tudta feladatát ellátni. Sokkal fontosabb munkát végzett egy-egy kerületi hadbiztos (Keczer Sándor, Eötvös Miklós, Darvas Ferenc stb.).

Rákóczi arra törekedett, hogy minél nagyobb körzetből lássák el a hadakat. Ezért profuntházakat, élelemtárakat (*annonaria, magazinum*) állítottak fel, melyekben – és természetesen a legfontosabb várakban, így például Érsekújváron – igyekeztek készleteket felhalmozni (gabona, liszt, abrak, tűzifa, füstölt hús, só, szalonna, bor stb.). Ezekben általában sütőkemencék is működtek, vagyis itt kellett a búzát megőrolni és kenyeret sütni.

A valóságban nem volt ilyen ideális a helyzet, legtöbbször a lakosságnak közvetlenül kellett a hadakat ellátnia, ami nem kis gondot okozott. 1705 áprilisában Károlyi Sándor 7500 kenyeret követelt három várostól, de azonnal. 1707-ben Kecskemétnél 5000 kenyeret kellett a Tiszán átszállítania Károlyi csapatai részére.

A hadellátással kapcsolatos szállítást, a szekerezést egyike volt a parasztság legsúlyosabb terheinek. Elvben ugyan fizetés járt érte, egy 1705. évi tervezet szerint egy pár vonómarha után napi 10 garast, a gyalogmunkásnak pedig 3 garast fizetett a Hadbiztoság. Ehhez azonban Bercsényi gúnyosan hozzáfűzte: „Mikor az kongó arannyá válnék: magam is commissarius kívánnék lenni ezen dispositió mellett – mert több hasznát venném, mint az generalisságnak!” Nem tartotta reálisnak a tervet, hiszen „csak az hadakra sem győzik a fizetést”. Gyakori panasz volt, hogy a hadak nem adják vissza a marhákat és a szekeret, az okroket levágják, kártérítést nem adnak. A vármegyék inkább azt szerették volna, ha a hadakat szétosztják a kijelölt falvakra, s azokat a parasztság közvetlenül élelmezi. Ez a módszer a régi végvári hagyományokat követő katonaság számára is szimpatikus volt, mert lehetőséget adott visszaélésekre, egyéni szerzésekre. 1708 után általánossá vált a falvak kiutalása (*assignatio*) a hadak részére, hogy maguk biztosítsák ellátásukat.

A téli hónapokban (november 1-jétől április 30-áig) parasztházakhoz szállásolták be a csapatokat. A *Regulamentum Universale* részletesen szabályozta a katonák által a gazdától követelhető napi élelem- és abrakmennyiséget, amit persze általában túlléptek.

A hadellátás speciális területe volt a sebesültek ellátása és utógondozása. Gyógykezelés nélkül a kis sebesülés is gyakran járt halállal vagy rokkantsággal. A *Regulamentum Universale* előírása szerint ezredenként kellett borbélyt vagy „betegek gondviselőjét” alkalmazni. Az országban ekkor kb. 45-47 ténylegesen tanult orvos működött, nagyrészt az ország nyugati és északi felének nagyvárosaiban. A sebesültekben 87 mesterről tudunk Rákóczi 1705. április 22-én utasította a Hadi Commissáriátust: „Építessen Kegyelmetek olyan alkalmas helyen ispotályokat, ahol borbélyok, azokhoz való requisitumok” vannak. Ezek rendszerint a nagyobb helységek voltak (Besztercebánya, Selmecebánya, Lőcse, Rozsnyó, Kassa, Debrecen, Gyöngyös, Eger stb.). Lang Jakab Ambrus, Rákóczi udvari orvosa egyben az egész hadsereg táborigorvosa (*protomedicus*) is volt, aki irányította a külföldi gyógyszer- és műszer- beszerzését. A franciák után Európában először Rákóczi seregében hoztak létre ezredsebészi állást, 1705-től. Persze anyagi okok miatt ez a szervezés nem vált általánossá az egész kuruc hadseregben, sem pénz, sem szakember nem volt hozzá.

A katona (és családja) számára a sebesülés mellett a legnagyobb csapás a fogságba esés volt. Az 1705. április 26-án megkötött hadifogolycseré-egyezmény (*cartella*) alapján állandóan folyt a két fél foglyainak kicserélése, általában a rangazonosság alapján. ☉

került a franciákkal szemben (Ramillies-nél 1706. május 23-án újabb győzelmet arattak), Rákóczi pedig semmiképp sem kívánt lemondani Erdély birtoklásáról. A szövetséget rendeltek feltételeinek értékelésére érdemes idézni a háború éveit alatt Bécsben szolgálatot teljesítő és a béketárgyalásokon közvetítőként is szereplő tapasztalt holland diplomata, Jacob Jan Hamel-Bruyninx későbbi (1712) véleményét: „a vak magyar konföderáció vezetői elvesztették az időt és az alkalmat, amikor Nagyszombatban voltunk, amely nehezen jön vissza, és nekem az a véleményem, hogy néha inkább türelmesnek kell lenni, megvárva a jobb körülményeket, mintsem erőszakolni akarni bizonyos dolgokat kedvezőtlen helyzetben, amelyen nem lehet úrrá lenni.”

A háború tehát tovább folytatódott, s a császári hadak főparancsnokává 1706 áprilisában Guido Starhemberget, az egyik legtehetségesebb tábornagyot nevezték ki. Bottyán János és Esterházy Antal portyázói rendszeresen támadták az örökös tartományok határszéleit. 1706. november 6–7-én Béri Balogh Ádám és Bezerédj Imre brigadérosok Győr-várnál nemcsak szétverték a betörő császári egységeket, hanem Hannibal Heister altábornagyot is foglyul ejtették.

Az 1706. év hadműveletei közül kettő volt jelentősebb. Az egyik: Esztergom ostroma. A béketárgyalások kudarcra után Rákóczi ugyanis szabályos ostrom alá vette Esztergom várát, hogy biztos átkelőhelyet szerezzen a Dunántúl felé. Ez volt az egyetlen eset, amikor a kurucok tüzérségi tűz és rohamok révén kényszerítették megadásra egy vár őrseit (szeptember 16.). A siker azonban rövid életű volt: Starhemberg október 12-én visszavette a várat. A kudarcért Rákóczi Forgách Simont okolta, s börtönbe csukatta, amiért nem teljesítette a Pozsony elfoglalására adott parancsot.

A másik akció: Rabutin kivonulása Erdélyből, hogy a haditanács elképzelése szerint a Dunántúlon találkozzék a nyugat felől benyomuló fősereggel. A tábornagy Nagyváradon keresztül Szegedhez vonult, ott átkelt a Tiszán, és elpusztítva Szolnokot, Eger alá ment. Mivel az őrség nem volt hajlandó a várat átadni, továbbvonult Miskolcra át (melyet felégetett), és szeptember 30-án ostrom alá vette Kassát. A kuruc főerő közeledtének hírére azonban két hét elteltével a Hegyalján, Tokajon át a kiürített Debrecenbe vonult, majd 1707 januárjában Szolnokot át Budára menetelt. Az országban végigvonuló császári ármádia ellen a kuruc hadvezetés a felperzselt föld taktikáját alkalmazta, mint Herbeville ellen is, de immár országos méretekben: az útba eső falvakból, mezővárosokból, városokból a kurucok elköltözésre kényszerítették a lakosságot és az állatállományt, felgyújtották a terményeket, a takarmányt és a malmokat, azt remélve, hogy a nélkülözés szétzilálja az ellenséges csapatokat. A terv kudarcot vallott: Rabutin egységei ugyan sok embert veszítettek, lő- és igavonóállományuk is megtizedelődött, de ütőképességüket megőrizték. A legnagyobb kár a lakosságot érte, a katonai eredmények messze elmaradtak az áldozat mértékétől.

Rabutin távozása után csak kisebb létszámú császári egységek maradtak Erdélyben, s ez lehetőséget teremtett, hogy Rákóczit 1707. április 5-én beiktassák fejedelmi tisztségébe. XIV. Lajos rögtön elismerte, de szerződést később sem kö-

tött vele. Mivel Bottyánnak 1707-ben sikerült a Dunántúlt a császáriak többoldalú támadása ellen megvédeni, ekkor állt a legnagyobb terület a szövetség ellenőrzése alatt. Megtörtént az ónodi trónfosztás; ősszel I. Péter orosz cár formális szövetséget kötött Rákóczival – a külső jelek szerint tehát a függetlenségi háború a csúcspontjára érkezett.

De 1706 óta egyre markánsabbá váltak a váltságjelek. Az ország erőforrásai kimerültek, a konföderáció egységén pedig repedések támadtak, melyeket jól tükrözött a nemesség elégedetlensége, a tőröci követek meglincse-

ezzel munkaejét veszítette. A katonáskodó jobbágyok pedig szélesíteni akarták családjukon belül a földesúri és az állami terhek egy része alól mentesítettek körét. Ez feszültséget okozott a katonáskodó jobbágyok és a földesurak, valamint a megyék, a központi hatóságok és a nemesség között. A probléma végigkíséri a szabadságharc éveit, s Rákóczinak meg kellett találnia azt a határvonalat, amely mindkét fél számára még elfogadható volt.

A hadsereg állományának biztosítására tehát igénybe kellett venni a termelő lakosság egy részét, mégpedig a legaktívabb személyeket, s

Ez a fluktuáció természetesen erősen rontotta az ezredek szervezeti fegyelmét, létszámuk ritkán volt teljes, néha felére-harmadára csökkent, ami harcképességük rovására ment. A háború nyolc évét végigkísérték a fejedelem, a központi hatóságok, a katonai parancsnokok utasításai az ezredüktől távol levő, kóborló, otthon heverő katonák összefogdosására, mert ezek rendszerint a közbiztonságot is veszélyeztették.

A vitézlő rend politikai szerepének értékelésénél két tényezőt kell figyelembe vennünk: egyrészt azt, hogy elkötelezett híve volt a füg-

Kuruc-labanc csatajelenet (Georg Philipp Rugendas festménye)

lése az ónodi gyűlésen, a rézpénz elértékeltelenedése és a bányászstrájkok. Csakhamar felborult a két fél közötti viszonylagos katonai egyensúly is.

A hadsereg állományának zömét a vitézlő rend alkotta, harcmódban, szervezettségben és politikai arculatában meghatározva Rákóczi hadseregét, pontos szociális összetétele azonban máig nem tisztázott. Az a heterogén társadalmi réteg, amely már a kuruc szervezkedés bázisát is jelentette, a felkelés kitörése után a Rákóczi fegyverbe hívó és hajdúszabadságot ígérő pátenseinek hatására csatlakozó jobbágyság jelentős csoportjaival felduzzadva alkotta a vitézlő rendet. A kuruc hadsereg zömét, különösen kezdetben, azok alkották, akik önként álltak az ezrekbe, később egyre szaporodott a kényszersorozottak és a más helyett zsoldosként szolgálatot vállalók száma. Rákóczi kényszerűségből választotta a hadsereg-szervezésnek azt a módját, hogy a termelő jobbágyság egy részét kedvezmények ígéretével katonai szolgálatra vette igénybe. A kuruc állam sem megfelelő pénzforrásokkal, sem képzett tisztekkel nem rendelkezett ahhoz, hogy korszerű, állandó hadsereget szervezzen.

A hadseregépítésnek ez a módja azonban több politikai és katonai következménnyel járt. A nemesség nem fogadta örömmel, hogy jobbágyságai nagyobb számban menjenek katonának, mert

ezért meg kellett találnia az egyensúlyt a hadsereg és a nélkülözhetetlen termelés szükségletei között. Az otthon maradt család kedvezményt kapott ugyan, a termelés azonban mindenképpen megsínylette, ha hiányzott a munkaképes férfi. A kuruc hadvezetésnek az a törekvése, hogy a császáriakkal szembeni minőségi hátrányát számbeli fölényrel ellensúlyozza, tovább növelte a hadsereg létszámigényét. A katonai szolgálaton kívül a lakosságot gyakran nagy számban vették igénybe különböző közmunkákra (sáncépítés, várak lebontása, szállítási tevékenység). Számításba kell venni, hogy a császári hadseregben is több ezren szolgáltak Magyarországról. Az élet ezt a problémát úgy oldotta meg, hogy a katonák vagy végleg megszöktek, vagy legalább a legfontosabb mezőgazdasági munkák idején hazamentek. 1708-tól ráadásul a pestis széles rendet vágott a munkaképes lakosság soraiban is, ezért a háború utolsó éveiben a munkaerőhiány növekedett, ami a termelés csökkenését idézte elő.

A kuruc hadsereg tagjai tehát „kétlakiak” voltak: nemcsak katonáskodtak, hanem polgári foglalkozást is folytattak – a tábornoktól kezdve a közkatonaig. A generálisok, ezerskapitányok gyakran kéredzkedtek haza gazdaságuk „rendbetételére”, a katona pedig falujába szökött vagy marhákkal kereskedett, sószállítást vállalt.

getlenségnek, mert saját sorsának javulását csak a háború győzelme esetén remélhette; másrészt pedig azt, hogy a Rákóczi-szabadságharc egyben polgárháború is volt.

A felkelés első szakaszában, a birtokos és megyei nemesség csatlakozásáig ez a réteg képezte a fejedelmi hatalom támaszát; azokban a körzetekben, ahol átmenetileg megszűnt a nemesi vármegye és a konföderált állam hivatalainak működése (pl. a Dunántúlon), a hadsereg látta el azok feladatait. A hadsereg politikai szerepe érzékelhető volt már a szécsényi és az ónodi országgyűlésen is, de legvilágosabban a sárospataki diétán (1708. december) nyilvánult meg, az azután következő években pedig a bomlásnak indult konföderáció és a passzívuló nemesi vármegye helyett a fejedelmi hatalom bázisa egyre inkább a hadsereg, a vitézlő rend lett. E réteg szinte az utolsó hónapokig támogatta Rákóczi politikáját, 1711-ben azonban, amikor a győzelem végleg kilátástalanná vált, külföldi segítséget nem lehetett várni, s a vitézlő rend sorai a katonai események és a pestis következtében teljesen szétzilálódtak, ők is elfogadták a politikai rendezés gondolatát. Rákóczi kukizói kiáltványa már nem talált visszhangra körükben. Akik mégis reménykedtek a harc folytatásában, Lengyelországba vagy Moldvába emigráltak.

Abból a tényből, hogy a szabadságharc egyben polgárháború is volt, következett az ellenség „bevárásának” tilalma, mert ezt egyelőnek tartották a másik, a császári párthoz való csatlakozással. Emiatt a császáriak által elfoglalt területekről megindult a lakosság, elsősorban persze a katonásokodók és a nemesség menekülése. Ha kellett, a hadsereg gondoskodott a végrehajtásról, ám elsősorban a katonák menekítették családjukat. 1707 augusztusában 535 dunántúli menekült család tengődött Nógrád és Gömör megyében, Erdély elvesztése után, 1707 végétől menekültek ezrei érkeztek a tiszántúli részekre, 1708 őszén, a trencsényi vereség után, majd 1710 őszén, Érsekújvár eleste után nyugat felől indult meg a menekülők áradata. Az „exulánsok” magukkal vitték állatállományukat, és nagy terhet jelentettek a már amúgy is nyomorgó lakosságnak a befogadó megyékben.

Emlékirataiban Rákóczi reális képet fest azoknak a felkelőcsoporthoz a fegyelmi állapotáról, amelyekkel a határ átlépésekor, 1703 nyarán találkozott. Más lehetősége azonban nem volt, a hadsereg szervezést erről a mélypontról kellett elkezdnie. Hadsereg-szervezési erőfeszítései végigkísérték a háború éveit. 1705-től reguláris ezredek létrehozására törekedett, s ezzel európai példákat és tendenciákat követett. Rákóczi nem kapott katonai kiképzést, sem elméletit, sem gyakorlatit, de kitűnő szervezőkészséggel és európai műveltséggel rendelkezett, ezért fel tudta mérni az előtte tornyosuló akadályokat: a nemesség vezetési tehetetlenségét, rendi önzését, a vitézli rend ön-elégült, konzervatív félfogását, és felismerte a három fő problémát: a képzett tisztek és altisztek hiányát, az anyagi-pénzügyi eszközök szűkösségét s nem utolsósorban az időhiányt.

Az elvesztett nagyobb ütközetek csak erősítették Rákóczi meggyőződését: siker csak a kuru hadsereg korszerűsítésétől remélhető. Rögön a nagyszombati ütközet után a haditanács (*Bellicum Consilium*) jóváhagyta 3 reguláris gyalogezred (*regiment*) felállítását, sőt rendelkezett az egyenruhához szükséges posztó megvételéről is. Néhány nappal később ifj. gróf Barkóczy Ferenc főcolonnellus kapott pátenst egy reguláris lovasezred megszervezésére, a toborzási körzet (Zemplén, Abauj, Torna, Gömör megye) kijelölésével.

A zsigóói vereség után Rákóczi Forgách Simont bízta meg 6 gyalogos és 4 lovas reguláris ezred megszervezésével. Meghatározta a létszámot és a fegyverzetet is. „Minden gyalog ezer 12 seregből [századból], tizenöt száz emberből álló légyen; melly teljességgel ha fel nem fegyveresíthetnének flinta-, fejsze- és bajonetekkel: minden ezerben egy batalion pikkenéres [pikás] légyen. [...] Légyen hasonlóképen minden batalionnak egy granatéros compániája. [...] Az lovasregimentek, ha lehetséges, 12 compániából álljanak a tizenkétszáz emberből, négy compánia láncsák lévén köztök; minden láncsa harmadfél ölnyi [kb. 4,5 m] légyen.”

Hadtörténetírásunk még nem tisztázta, hogy mindebből mi valósult meg. Később többször is említik a reguláris egységeket, ha nem is mindig dicsőően. Rákóczi mindenesetre még szinte az utolsó órában, a romhányi ütközet után

Tarpa hajdúváros címere

is levonta a tanulságot: „Úgy látom, csak ezen harc persvadeálta nemzetünknek, hogy a német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk; melyre nézve teljes igyekeztem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk, és fennhagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.”

A hadsereg modernizálásában Rákóczinak nem voltak olyan használható és képzett munkatársai, mint például a diplomáciai vagy gazdasági munkában. Tisztjei akadtak bőségesen, a hadnagytól a tábornokig, köztük nagyon sok bátor, vitéz és a függetlenség eszméjéhez hű katoná, de szinte valamennyien éppolyan képzetlenek voltak, mint a közkatonák, akiket tanítaniuk kellett volna. A főurak és a nemsek ugyan született tisztek és katonának tartották magukat,

II. Rákóczi Ferenc lőporszaruj

kat, de katonai tudásuk igen fogyatékos volt: a hadművészet alapjait sem ismerték, felfogásukat évszázados, elavult szemlélet jellemezte. Ha pedig francia vagy német tisztet neveztek ki főléjük, berzenkedtek és tiltakoztak.

A fejedelem ebben a munkában a tábornoki karból is csak két személyre számíthatott:

Forgách Simonra és Esterházy Antalra. Ők magas rangot töltöttek be előzőleg a császári hadseregben, személyi adottságaiknál fogva azonban nem tudtak Rákóczi méltó társaivá válni. Bercsényi a reguláris hadszervezésben szemlélete miatt nem lehetett partnere, mert a generalissimus nem tartotta alkalmasnak a magyar katonát a „német minta után való” hadakozásra. Egy ízben például ezt írta erről Rákóczinak: „Ez a voluntér lélektől származó magyar soha bizony nem szegezi a hópénzhez és az Edictumhoz az maga kedvit [...] Akármicsoda obedienciára fogjuk is rendre az magyart, de későn szokik az máskint harcolni, vagy úz, vagy szalad. Még Mátyás király ideiben sem magyar volt az fekete had. A magyar vitézséghez magahittség kell, az kapocánt nem szenved.” (1704. szeptember 18.)

Rákóczi gyakorlati intézkedéseket is tett a nemesség képzettségbeli hiányosságainak pótlására. 1707 áprilisában Marosvásárhelyen ünnepélyesen megalakította a Nemesi Társaságot vagy Nemesi Companiát, azzal a céllal, hogy fiatal nemeseket a fejedelmi udvarba gyűjtve, jellemben és tudásban képezze őket, s ezáltal megfelelő képzettségű tiszteket biztosítson az ezredek részére. A Nemesi Társaság egészen 1711-ig fennállt, összesen 138 tagját ismerjük, egy részük Lengyelországba is követte Rákóczit, aki onnan bocsátotta őket haza.

Rákóczi nem tartotta fejedelmi rangjával összeegyeztethetetlennek, hogy katonáit személyesen is gyakoroltassa, mint például a bácskai hadjárat alatt vagy 1708-ban az Egerbe való felvonulás közben és alatt.

A reguláris egységek vezetésének és mozgatásának egyik fontos eszköze a vezényszó. A 18. század elején azonban még nem alakultak ki a világos, egyszerű, érthető, a lényeges tevékenységre irányuló magyar vezényszavak. Nehéz elképzelni, hogy az egyszerű parasztfiú azonnal megértette volna, mit kell tennie, ha a tisztől például a következő vezényszavakat hallja: „Hellyben svingoljatok és formálljatok két treffit, svingoljatok jobbra. Mars.” (Svingolni=kanyarodni, treff=egymás mögött két sorban felállni.) Ezt még csak bonyolította az a tény, hogy sok egységben a legénység nem magyar anyanyelvű volt, hanem szlovák, ruszin, román. Bár ilyen alakulatok élére mindig olyan tisztet állítottak, aki beszélt a katonák nyelvén, a vezénylés itt még komplikáltabb lehetett.

Rákóczi seregépítő tevékenységéhez fűződik a magyar katonai elmélet és hadszervezés két jelentős dokumentuma. Mivel a fejedelem érdeklődött a katonai elméleti kérdések iránt, s tanulmányozta a külföldi szakirodalmat,

Szentiványi János palotás ezereskapitánnyal 1708-ban lefordíttatta Georg Andreas Böckler 1685-ben megjelent kézikönyvét (*Schola militaris moderna*), 1707–08-ban pedig maga kezdte magyarrá átültetni a francia La Valière munkáját *Hadakozó embernek tanító scholája* címen. Forgách Simon 1705-ben Rákóczinak ajánlva adta ki Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című elméleti munkáját. Zrínyi és Rákóczi hadszervezési elveinek azonossága világosan kimutatható: a hadsereg belső fegyelmének, szervezettségének fontossága, vezetésének céltudatossága, a fegyvernemek közt a

gyalogság elsőbbsége, az ellátás központi biztosítása, a minőség és képzettség elsődlegessége a létszámnöveléssel szemben.

A másik hadszervezési dokumentum a *Regulamentum Universale*, amely többévi előzmény után jött létre a fejedelem javaslatára, s az ónodi országgyűlés (1707) a X. törvénycikkkel emelte törvényerőre, majd Nagyszombatban latin és magyar nyelven nyomtatásban is megjelent. Ez tartalmazza a kuruc hadsereg működését meghatározó alapvető szabályokat: a haderő felállítását, a fegyvernemeket, a haderő szervezeti felépítését, fizetését, ellátását, a hadkiegészítést, az ország hadszervezeti felosztását. Persze nem tényleges állapotot tükröz, hanem elérendő normákat állapít meg.

A kuruc hadsereg összlétszámáról nem rendelkezünk hiteles adattal. Sok részadat ismeretes, mustrajegyzékek, névsorok, létszámmegjegyzések, de ezek mind csak a hadsereg egy-egy részegységéről és különböző időpontokból. A hadtörténeti irodalomban szélsőséges értékek szerepelnek, egy 1706. évi adat alapján például 116 000 fő. Persze a valóságban szerényebb számokkal kell beérmünk. Figyelembe kell vennünk a töredékes számadatokat, az ország lakosságának összlétszámát, a kurucok által ellenőrzött országrész területének nagyságát, a mustrajegyzékek és más névsorok készítésénél érvényesülő különböző szempontokat. (Például az ezerekapitánynak érdeke volt, hogy minél több katonát mutasson ki, mert a létszám alapján kapott ellátmányt, pénzt, posztót, kvártélyozásnál porciósámot.) Az időpont is fontos, mert a csapatok létszáma rövid időn belül is nagy ingadozást mutat. Miután a kuruc hadsereg nem rendelkezett olyan kiépített központosított adminisztrációval, mint a császári, szkeptikusnak kell lennünk: a pontos létszámokat valószínűleg soha nem tudjuk megállapítani. Csak óvatos becslésekre hagyatkozhatunk: 1703 végén 34 000, 1704-ben 45 000, 1705 és 1707 között 40-50 000, rövid időre esetleg 60 000 fő, azután fokozatos csökkenés mutatható ki, 1708-ban már 40 000 alá esik a létszám, 1709-től pedig rohamos visszaesés tapasztalható, a szatmári béke időpontjában az országban már csak kb. 20 000 katona van. Nagyjából ugyanezeket a számokat kapjuk, ha a nagy csatákban részt vevők számából indulunk ki – Nagyszombatnál 20 000, Pudmericnél 25 000 fő –, feltételezve, hogy azokban az effektív állományban 40-50%-a szerepelt.

Nemcsak az ezredtörténetek hiányoznak, nem készült el a felsőtiszti kar személyi állományának felmérése sem (egyedül a tábornoki karét állította össze Heckenast Gusztáv). A kuruc hadseregnek nyolc év alatt 1 főtábornoka (generalissimus: Bercsényi Miklós), 5 tábornagya, 2 altábornagya és 19 tábornoka volt. 1711-ben a kapitulációkor a brigadérosok (dandárnokok) száma 21, az ezerekapitányoké 83 volt, a csúcsponton ennél jóval több, mert közben sokan meghaltak, vagy ezredüket „resignálták”. Persze nem minden főtisztnek volt ezrede egyszerre, egy időben.

Hadtörténetírásunk jelenlegi megállapítása szerint Magyarország és Erdély, számításba véve a császári haderő különböző egységeiben szolgáló mintegy 10 000 főt is, összesen 60-70 000 katonát állított ki. Ez, tekintetbe véve a lakosság számát, az ország gazdasági

Makai Agnes

Emlékérmek Rákócziáról

Rákóczi fejedelem „Hercules-érmé”, 1705.

Az arany, ezüst, ón, bronz, fa emlékérme a reneszánsz óta Európa-szerte nagy becsben álltak. A nemesféműből készült, ajándékozható vagy éppen az egyszerűbb kivitelű, ünnepélyes alkalmakkor a népközé szórható változatok ugyanazokat az ábrákat hordozták: kiemelkedő személyiségeket, helyszíneket, történelmi eseményeket örökítettek meg, s ezáltal a különféle érdekű propagandát, egyúttal a hírek terjesztését is ragyogóan szolgálták. Kedveltek voltak a jelmondatos koronázási érmek, a biblikus, a házassági, a keresztelőérmek, nemkülönben a hadjáratok, ostromok, békekötések az azok szereplőinek emlékeztetőre, dicsőségére készült alkotások.

Részint erre uralkodói engedélyt nyert vállalkozók készítették őket kereskedelmi és propagandacélokra, részint városok, területek csináltattak hódolati érmeiket uralkodók, politikusok, hadvezérek tiszteletére. Az érmek népszerűek lehetnek a hadinép körében, mert olykor kitüntetéseként is szolgálták. A 17–18. század majd minden hadtörténeti eseményét illusztráltak érmekkel, a török uralom alóli felszabadító háborúk időszakából pedig magyar vonatkozású érmek garmadája maradt ránk. Azonban szinte mind külföldi mesterek alkotása. Budapest 1686-os visszafoglalását mintegy 130-féle érem 240 változata örökítette meg.

Az éremművészet tenyerünkben elférő kis remekein általában uralkodók, hadvezérek képe, az ostromlott, illetve bevett

vár, város látképét, csatajeleneteket vagy az alkalomhoz illő szimbólumokat láthatunk. Koronás császári sasok, legyőzött törökök, lerakott zászlók, lábhoz tett fegyverek, beszakított dobok, legörbülő félholdak, felfelé fordított sisakok, a béke olaj- és a győzelem babérágai, a háborút és a békét jelképező alakok köszönnek vissza leggyakrabban. E jelképeket nemegyszer az eseményre vonatkozó latin vagy német nyelvű feliratok: jelmondatok, szójátékok keretezik.

Az emlékérme-készítettség dívatjának II. Rákóczi Ferenc is hódolt. Egyik ránk maradt „nomizmáját” a szabadságharc kezdetének emlékére verték. Előlapja a fejedelmet profilból, hátlapja Libertast ábrázolja, amint őt Themis, illetve a mérleget tartó Egalitas bilincseitől megszabadítja. Egy másik érem előlapja szintén Rákóczit ábrázolja, hátlapján a magyar nemzet Hercules képében a lernai hydrával – a haza ellenességével – viaskodik. Felirata: „Tendit per artua virtus.” (Nehézségeken keresztül győz az erény.) Mivel az érem nem keltezett, készítésének idejét egyes kutatók az ónodi országgyűléshez kapcsolták. Az újabb kutatás 1705-re datálja a „Hercules-érmet”. Ezek az érmek más művészeti alkotásokhoz hasonlóan a szabadságharc céljainak nemzetközi népszerűsítését szolgálták, egyúttal az uralkodói rang, a fejedelmi reprezentáció eszközeiként, megjelenési formáiként is értékelhetők. Feltehetően a bemutatott érmek közül kerültek ki azok a „nomizmák”, amelyeket több forrás szerint a fejedelem katonai kitüntetéseként is adományozott. A gazdag jelképiségű, ugyanakkor a fejedelem portréját élethűen mintázó érmek a svéd éremművész, Daniel Warou tehetségét dicsérik. ●

A Rákóczi-szabadságharc kezdetét megörökítő allegorikus érem, 1703.

teljesítőképességét, óriási, sőt önpusztító teljesítmény volt. Mindez, hozzátéve a keleti országrészt sújtó pestisjárványt és a háború pusztításait, eléggé magyarázza, hogy miért került a konföderáció állama 1708 után olyan katasztrofális állapotba. Összehasonlításképpen gondoljunk arra, hogy a húszmilliónyi lakosú Franciaország a háború csúcspontján sem állított lábra 200 000 főnél nagyobb létszámú sereget, I. József császár hadereje pedig 1710 februárjában pontosan 133 479 főből állt.

A kuruc hadsereg fő fegyverneme a könnyűlovasság volt, aminek történelmi és szemléltetési okai voltak. A török elleni harcok évszázadai alatt ez a fegyvernem bizonyult a leghasználhatóbbnak, másrészt a nemesség megvetette a gyalogos szolgálót, mondván, hogy csak a kutya jár gyalog. Rákóczi tisztában volt a gyalogság jelentőségével, s a felkelés kezdetéhez képest később valóban kedvezőbb arány alakult ki a két fegyvernem között. 1706-ban, papíron legalábbis, 83 lovas- és 31 gyalogezred alkotta a kuruc hadsereget, amely az 1706–07. évi átszervezés (*reductio*) után – egy 1708 első felében készített hadrendi táblázat szerint – 40 lovas- és 24 gyalogezredből (*regiment*), összesen 386 lovas- és 242 gyalogszázadból (század) állt.

A reguláris lovasság huszárokból és drago nyosokból állt, ez utóbbiak gyalogos harcra is ki voltak képezve. Az ezredek, illetve kompániák létszáma ritkán érte el a hivatalos létszámot, a lovasregimenteké 500–1000 fő között ingadozott, a reguláris gyalogezredeké pedig 400–600 fő között.

A tüzérség, bár a modern európai hadseregekben jelentősége egyre nőtt, a kuruc hadseregben nem vált önálló fegyvernemmé. Ennek pénzügyi okai voltak, de hozzájárult a hazai fegyvergyártás elmaradottsága is. A kurucok ágyúparkjukat az elfoglalt várak meglehetősen elavult lövegeiből, valamint a beszercebányai és kassai ágyúöntő műhelyben előállított kb. 100 darab kisebb tábori ágyúból és mozsárból állították ki. Az elvesztett csaták után rendszerint odaveszett a tüzérség felszerelése is, mint például Nagyszombatnál, Zsibónál és Trencsénél. Ilyenkor előről kellett kezdeni a hosszú időt és sok pénzt felemészítő löveganyag összeállítását.

A *Regulamentum Universale* igen részletesen intézkedett a tüzérség személyi állományáról és

fizetéséről, s ehhez a fegyvernemhez sorolták a – mai szóval élve – „műszaki alakulatokat” is. A főcolonellusnak igen tisztességes fizetése volt, évi 4000 rénes forint készpénz, valamint 25 személyre és 20 lóra természetbeni ellátmány. A vezetése alatt álló törzset alkotta többek kö-

Kuruc vitézek

zött 5 szekérmester, hídmester, 8 sáncmester és 6 „sánco”. Az egységhez négy kompánia tartozott a *Regulamentum* szerint: a mesteremberek és minások (aknászok) (12 minás, 53 mesterember és 125 „artellériabéli béres”); „az ágyúk mellé rendeltetett segítő kompánia” 41 közlegénygel; „pattantyúsok és tüzes szerszámok kompániája” (8 „bombárdiros”, 2 pattantyús-mester és 42 pattantyús). És a tüzérség mellé volt rendelve, nyilván a tüzekeket ért támadás esérére, egy 60 főnyi „flintás kompánia”.

Az ágyúk és „tüzes szerszámok” kezelése, kihasználása speciális tudást igényelt, s a kuruc hadsereg mindig szűkében volt a hozzáértő

embereknek. A kezelő személyzet legnagyobb részét hazai és külföldi németekből, lengyelekből, franciákból állt. A hadvezetés nem is tartotta megbízhatónak őket. Rákóczinak sikerült Sréter János brigadéros személyében kitűnő munkatársat találnia, akit 1705. november 23-án a tüzérség főfelügyelőjévé (*Artilleriae Nostrae Supremus Inspector*) nevezett ki, s ellenőrzése alá helyezte a tüzérséggel kapcsolatos hadiipari ágazatokat is. Kitűnő francia szakemberei voltak: De la Mothe tüzérezredes, Louis Le Maire hadmérnök-ezredes, Jean-François Rivière tüzérezredes, Damoiseau hadmérnök és mások.

A tüzérség állományába 1706–07 fordulóján összesen 674 ember tartozott. A műszaki munkálatokat (sáncás, aknakészítés, varbon-tás és -építés) főleg francia hadmérnökök irányítása alatt mesteremberek, bányászok és a környékbeli lakosok végezték. Rivière ezredes irányította Érsekújvár modernizálását, Munkács erődítését szintén francia hadmérnökök vezették a fejedelem intenciói alapján.

Rákóczinak az a reménye, hogy reguláris francia egységeket kapjon segítségül, sohasem vált valóra, francia katonák végül is csekély számban harcoltak a kuruc hadseregben. Ismereteink szerint a nyolc év alatt összesen (de sohasem egyszerre) mintegy 80 tüzér- és hadmérnök tiszt, valamint kb. 1000-1500 katoná szolgált Rákóczit. Közülük négyen brigadérosok, kilencen ezereskapitányok lettek.

Harcérték szempontjából a kuruc hadsereg egységei között jelentős különbségek voltak. Első helyre az udvari hadakat kell tennünk, melyek összlétszáma 5500 körül volt, s közülük tartoztak az idegen hadak is: francia gránátosok, daliások vagy kapcsosok, karabélyos vörös huszárok, székely kék kopjások, lovas gránátosok, német gyalogok, Charière idegen (francia, lengyel, svéd) lovasezrede és végül a Nemesi Társaság. E hadak feladata a fejedelem személyi biztonságának őrzése volt, például utazásai, vadászatai során és természetesen csata közben. A trencsényi ütközetben, amikor Rákóczi lovával felbukott, az arnót egység lándzsáival biztosított teret a mentéshez, s megövtá a fejedelem attól, hogy a menekülő csapatok esetleg agyontiporják. Az udvari hadakat Rákóczi fizette birtokai jövedelméből és a részére megszavazott fejedelmi tiszteletdíj-

Egyed Ákos

Székely hadak Rákóczi zászlai alatt

Az Erdély új helyzetét rögzítő 1691. évi Diploma Leopoldinum a székelységről külön intézkedett: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhével s birtokaik után, melyeket hadfelkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.” Lipót császár tehát, nagyrészt a kuruc mozgalom ellen-súlyozása, az ellenállás szellemének megtörése érdekében hajlandó volt megígérni, hogy Erdély számos régi intézményét, köztük az öröklött székely katonai rendszert változatlan formában fenntartja.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc más irányba terelte az események alakulását: a székely hadak Rá-

kóczi zászlói alá álltak. Háromszéken kilyéni Székely Zsigmond vezetésével szervezkedés is kezdődött. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásával meghirdették a székelyek általános felkelését, s 1704 augusztusában–szeptemberében már mintegy 6000 fős székely kuruc hadat írtak össze. Udvarhelyszék főkapitánya, Pekri Lőrinc parancsnoksága alatt nyolc század, Csik-, Gyergyó- és Ká-szonszékben Sándor János alkaptány s Tamás deák zászlói alatt kilenc század állt indulásra készen. A háromszéki kuruc had főkapitánya Mikes Mihály, vicekapitánya Kálnoky Tamás volt. A szervezés a régi székely hadrend szerint történt: a századokat falvanként szervezték, élükön főhadnagy, vicehadnagy, zászlótartó és strázsameszter állt. Újdonság volt – bár nem előzmények nélküli –, hogy a nemesség külön századokat képezett. Rákóczi az udvarhelyszékieket Pekri vezetésével Gyula-

fehérvárhoz, a háromszékieket Brassó körülzárására parancsolta, s ők vigyázták az Ojtozi-, Tömösi- és Töröcsvári-szorost is. A székelyek az erdélyi hadakkal együtt mindenhol jelen voltak a csatározásokban, s nem kis szerepet játszottak abban, hogy Rákóczi 1707-ben fejedelmi beiktatására Marosvásárhelyre bevonulhatott. Ezért nevezte ki a fejedelem Pekri Lőrinc udvarhelyszéki főkapitányt erdélyi fővezérré. Rabutin császári ezredes azonban 1708-ra visszafoglalta Erdélyt, s visszaállította a császár uralmát. Ezzel megkezdődött Erdély öröklött belső rendjének gyökeres átalakulása, amiből a hadügyek sem maradhattak ki. A megbízhatatlannak minősített székely hadszervezetet megszüntették, így megfosztották a székely társadalmat a sajátos státusát meghatározó általános katonai funkciótól. Bécs a Habsburg Birodalom egyik tartományának tekintette Erdélyt. ☉

ből. Ellátásukról, felszerelésükéről, egyenruházatukról szintén ő gondoskodott.

A hadműveletek szempontjából természetesen a reguláris ezredek voltak a legfontosabbak – válogatott, viszonylag fegyelmezettébb legénységgel, stabilabb szervezettel. A hadellátásnál elsősorban rájuk voltak tekintettel, a fizetésosztásnál, az egyenruházattal, fegyverzettel történő ellátás során mindig előnyben részesítették őket. Számbelileg természetesen a mezei vagy irreguláris hadak voltak túlsúlyban. Ez számított a hadsereg leginkább fluktuáló részének, a központi ellátás rájuk alig terjedt ki, saját lovukon és fegyverükkel harcoltak, egyenruházatuk nemigen volt, fizetést nem kaptak, de zsákmányból tartották el magukat. Idetartoztak a nemesek által kiállított zsoldosok, önkéntesek, az esetenként összehívott inszurrekció, a portális hajdúk. Kiképzetlenségük miatt harcértékük alacsony volt. Történetek kísérletek a regularizálásukra, a *Regulamentum Universale* rendelkezéseit rájuk is kiterjesztették, de jellegük ezzel nem változott meg.

A kuruc hadsereg katonai értékének felméréséhez, különösen ha a császári egységekkel akarjuk összemérni, még két tényezőt kell figyelembe venni. Az egyik a fegyverzet mennyisége és minősége. Összegezve megállapítható, hogy a kuruc csapatok lőfegyverrel, különösen puskával való ellátottsága a császáriakhoz viszonyítva legfeljebb 50%-os volt. A minőségi különbség még nagyobb. Maga Rákóczi írja *Emlékirataiban*, hogy – különösen kezdetben – a felkelő csapatok milyen gyatra fegyverzettel rendelkeztek. Gazdasági okok miatt a helyzet a továbbiakban is alig javult. Későbbi jelentésekben is olvasható, hogy a kiállított újoncok csak botokkal vagy baltákkal vannak felszerelve. Mindezek következtében a kuruc egységek lényegesen gyengébb tüzertől jelentettek, emiatt sok esetben akkor is vereséget szenvedtek, ha létszámfőlényben voltak. E tény mögött az örökös tartományok iparának magasabb fejlettségi szintje állt.

A kuruc hadsereg vezetésében szorosan összefonódott a katonai és a politikai irányítás. Legvilágosabban Rákóczi személyében látjuk ezt: ő volt a hadsereg legfőbb ura, irányítója, a nagy hadműveletek megtervezője és levezetője, ugyanakkor a szövetségelt rendek államának feje, a legfontosabb gazdasági döntések kezdeményezője, a diplomáciai tevékenység korlátlan irányítója. A rendi társadalmi struktúra alapján felépülő 27 főnyi tábormoki karból (benne 8 gróf, 7 báró) tizenegyen voltak a szenátus, az állami vezető testület tagjai, tízen pedig egyben főispánok is. Ez a kettősség a brigadérosok és az ezereskapitányok egy részénél szintén megfigyelhető.

A kuruc hadseregben nem jött létre egy csak katonai jellegű, más tevékenységtől elkülönült professzionális vezetési szervezet és gyakorlat. Ahogyan nem alakult ki az a belső, lépcsőzetesen felépülő fegyelmi struktúra, ranglétra, amely biztosította volna a parancsnokot, hogy utasításait maradéktalanul végrehajtsák. Ebben a hadseregben a fegyelmi piramis a rendi társadalom szerkezetének tükörképeként épült fel, melyben keveredtek a politikai és katonai vonatkozások.

A kuruc hadsereg harci tevékenységének formáit részben fegyvernemi összetétele (a könnyűlovasság túlsúlya), részben felső ve-

zetésének sajátos jellege, részben fejedelmi urának politikai és katonai tervei határozták meg.

A két szemben álló hadsereg közti fegyveres küzdelemben a következő harctevékenységi formák jellemzők:

1. Nagy csaták, melyekben a kuruc hadsereg és a Magyarországon harcoló császáriak főerői csaptak össze. Hadtörténetírásunk elfogadott megállapítása szerint hat ilyen ütközet volt: Koroncó, 1704. június 13.; Nagyszombat, 1704. december 26.; Pudmeric, 1705. augusztus 11.; Zsibó, 1705. november 11.; Trencsén, 1708. augusztus 3.; Romhány, 1710. január 22. Ezeket maga Rákóczi (kivéve a koroncói), illetve a császári hadak főparancsnoka (kivéve a romhányit) vezette. A mérleg a kurucokra nézve teljesen negatív: mind a hat nagy csatát elvesztették. Bár a vereségek katonai következményei különbözőek voltak – legsúlyosabb a trencsénie –, az európai közvéleményben és a franciák előtt a kudarcok óhatatlanul devalválták a függetlenségi háború jelentőségét. Időbeli eloszlásuk (1704–05-ben négy ütközet) mutatja, hogy mikor volt a legaktívabb a felkelés vezetése, azután az ország fokozott

kimerülése és az egyre csökkenő esély a győzelemre a passzivitásban is megnyilvánult.

A vereség okai mindegyik ütközetnél azonosak: a vezetés hiányosságai és a csapatok fegyelmetlensége. Rákóczi igyekezett hadjáratait és ütközeit gondosan előkészíteni, az ellátás biztosításával, megfelelő létszámú sereg kiállításával, az ellenség terveinek elemzésével és erejének felderítésével, az összecsapáshoz megfelelő haditerv kidolgozásával. A legkritikusabb órákban azonban kiderült, hogy nincsenek megfelelő tábormokai. Rendszerint éppen azok borították fel a kidolgozott és győzelemmel kecsegtető haditerveket, akiknek a végrehajtást kellett volna minden eszközzel keresztülvinniük. Improvizált ötletek, át nem gondolt, a tervben nem szereplő hadmozdulatok, végre nem hajtott parancsok: ezekről olvashatunk Rákóczi *Emlékiratainak* azon fejezeteiben, amelyekben a csaták lefolyását tárgyalja.

Ez azonban egyben a fejedelem önkritikája is. Mert sajnos sem egyénisége, sem a tábormokaihoz fűződő rendi kapcsolata nem tette képessé arra, hogy csata közben erélyesen, sőt szükség esetén kiméletlenül lépjen fel az elfo-

Kuruc vitézek

Kuruc lovas (Georg Philipp Rugendas mezzotintója)

gadott haditerv végrehajtása érdekében. A tábornoki kar rendi szempontú összeállításra szükségserűen hozta magával a hadseregvezetés súlyos fogyatékoságait, amelyek főleg a nagy csaták alkalmával nyilvánultak meg demonstratív módon.

2. Hadjáratot – időben és térben nagyobb kiterjedésű, többé-kevésbé tervszerű lefolyású, kisebb összecsapásokkal járó harctevékenységi formát – többet is találunk a háború folyamán, s ezekben a kuruc hadsereg már több eredményt tudott felmutatni. Néhány példa: 1703 őszén a felvidéki hadjárat; 1704. január–április: Károlyi elfoglalja s elveszti a Dunántúlt; 1704 nyara: a fejedelem hadjárata a rácok ellen, Szeged sikertelen ostromával; 1705. tavasz–nyár: Forgách Simon akciója, Eger elfoglalása, Károlyi kísérlete Gyula bevételére; november–december: Bottyán felszabadítja a Dunántúlt – a legeredményesebb akció ebben a típusban; 1706: Károlyi kísérlete Erdély visszavételére; 1707 nyara: Károlyi akciója Arad bevételére; 1709 nyara: a jól megtervezett és sikeresnek induló, de vezetési hibák (ismét egy főúri és Bercsényi-sógor tábornok kudarcá) miatt fiaszkóval végződött lipitói hadjárat.

3. Kisebbségi utközetet a kuruc és a császári egységek sokat vívtak, amelyekben azonban néha több ezer fő vett részt. Ezek jobban megfeleltek a hagyományos kuruc harcmódnak, és az ezerekes kapitányok és brigádérosok ebben na-

gyobb tapasztalattal is rendelkeztek. Mivel az ilyen összecsapásokban rendszerint ezrednyi vagy brigádnyi erő vett részt, jobban érvényesült a parancsnoki vezetés. Ezeket az utközeteket többnyire a császáriak alacsonyabb értékű (rácok, vagy felkelő malícia), esetleg a főerőktől elszakadt kisebb egységei ellen vívták, s létszámfölényüket érvényesíteni tudták, így a harc eredménye kedvezőbb volt a számukra. Például Szomolány, 1704 május; Szentgottárd, 1704. július 4.; Győrvár, 1706. november 6–7.; Kölesd, 1708. szeptember 2. De vereségek is érték a kurucokat: Kiskunhalas, 1703. október 3.; Holdvilág (Erdély), 1704. január 28.; Igal, 1706. február 14.

4. A felperzselt föld taktikája: az országon átvonuló császári sereg (1705 ősze: Herbeville, 1706 ősze, 1707 tele: Rabutin) útjába eső falvak lakosságát elköltöztették, a falvakat, terményeket, malmokat, mezővárosokat felgyújtották, hogy az ellenség a nélkülözés következtében megsemmisüljön. Ez az eljárás a lakosság mérhetetlen kárával és szenvedésével járt: ellenség és kuruc egyaránt pusztította az útjába eső területet, s a károk és áldozatok messze nem álltak arányban a katonai eredménnyel. A lakossággal is többször idézett elő ez az eljárás konfliktusokat, például Kecskeméttel 1705 őszén, amikor a város „bevárta” a császári armádiát, sőt megölte a várost felgyújtani akaró kuruc katonákat. Emiatt állatállománya

egy részének elvesztésével bűnhődött. A módszer nemcsak katonai, hanem politikai okok is motiválták: a konföderált állam vezetése így akarta bizonyítani, hogy a polgárháborúban a lakosság kitart a kurucok mellett.

5. Portyázás: a kuruc hadsereg legkedveltebb, a könnyűlovas fegyveremnek leginkább megfelelő, általánosan alkalmazott harctevékenysége. Fő jellemzője a rövid időtartam volt (a lovak fizikai teljesítőképességét figyelembe kellett venni), néhány főnyi lovasszapat éppúgy vállalkozott rá, mint ezred vagy brigád (dandár) nagyságú erő. Célja lehetett hírszerzés, az ellenség összekötő, utánpótlási vonalainak zavarása, felderítés vagy zsákmányszerzés, ez utóbbi különösen az örökös tartományok határszéli területei ellen. Ebben a formában érvényesült leginkább a hagyományos „magyar” katonai szemlélet és tapasztalat előnye, a lovasszapatok meglepő, váratlan alkalmazása, mozgékonyasága. Általában igyekeztek kerülni az összeütközést az ellenséges erőkkel. Csak akkor támadtak, ha biztosra vették a sikert.

Rákóczi sokat bírálta ezt a harcmódot, de alkalmanként éppen ő adott utasítást arra, hogy az örökös tartományokat kíméletlenül támadni kell. Különösen egy-egy vesztett nagy utközet után alkalmazták a portyázást fokozott aktivitással. Sok ezerekes kapitány (Balogh Ádám, Bezerédj Imre, Ocskay László) éppen e harcmód mesteri és vakmerő alkalmazásával tett szert országos, sőt európai hírnévről hírhedségre.

6. Várostromok és -védelmek. Az erősségeknek a kor hadtudománya (különösen a francia) jelentős szerepet tulajdonított, a kuruc hadsereg vezetése azonban lebecsülte ezek fontosságát. Ennek anyagi-technikai okai lehettek, a gazdasági erőforrások szűkössége miatt nem vállalkozhattak nagyobb építkezésekre. Kivételt képezett Érsekújvár, amelyet Rivière francia hadmérnök-ezredes irányításával jelentősen kiépítettek mint legfontosabb nyugat-felvidéki bázisukat. Ugyancsak nagyobb építési munkákat végeztetett Rákóczi a munkácsi váron: nyilván az utolsó hazai támaszpontonak szánta vereség esetére.

Voltak ma már hibásnak tűnő döntések is, például a jelentős Szatmár várának lebontása 1705-től, majd az attól alig egy napra járóföldre fekvő (de Rákóczi birtokán lévő) Ecsed várának építése. Mindez az emberi és anyagi erőforrások értelmetlen pazarlásával járt, Ecsed építését nem is tudták befejezni.

Várak szabályszerű ostromára tüzéségük gyengesége miatt a kurucok csak kivételesen vállalkoztak, az erősségeket inkább körülzárással kényszerítették megadásra (pl. Szatmár, Eger). Bottyán ugyan megkísérelte Sopron ostromát, de kudarcot vallott, éppúgy, mint Károlyi 1705-ben Gyula, 1707-ben Arad alatt.

Sikeres ostromra Rákóczi mutatott kivételes példát Esztergom bevételével 1706 szeptemberében, szabályos ágyútűzzel előkészítve, aknaáással, rohamokkal. Ugyanilyen módon foglalta el Erdélyben Forgách Simon Medgyes városát. Eredményes védelemre is van több példa: Kassa megtartása Rabutin ellenében, 1706 októberében, Érsekújvár 1708 októberében Heister ellenében. Az egyéni hősiesség szép példáját adta Rátonyi János kapitány, aki hősi haláláig védte Görögény várát a császáriak ellen.

A kuruc hadsereg erődítési munkálatait példázza az a sáncrendszer, amelyet Ordas, Imsós és Solt között a Duna bal partján építettek ki, a dunaföldvári és imsói átkelőhelyek, illetve hidak védelmére, s melynek maradványai maig láthatók. A sáncásáshoz természetesen a környékbeli lakosság munkaerőjét vették igénybe.

Arra a kérdésre, hogy a császári hadsereg minőségi fölénye, a nagy csaták elvesztése ellenére miért tudott a kuruc hadsereg nyolc évig harcolni, és miként tudta az ország jelentős részét ellenőrzése alatt tartani, nem egyszerű a válasz. A magyaráztatnál számításba kell vennünk az udvar katonai-pénzügyi válságát az első években, lekötöttségét a nyugati hadszíntéren, a kuruc hadsereg számbeli fölényét, a hazai hadszíntér előnyét, a hagyományos harcmodor és eljárás leleményes alkalmazását. Amíg ezeknek az előnyöknek birtokában volt Rákóczi hadserege, ellensúlyozni tudta a nagy csaták elvesztését. 1708-tól, a trencsényi vereség után azonban erre többé nem volt képes. Az 1708. évi katonai tevékenységet Rákóczi újabb külpolitikai terve, reménye (illúziója?) határozta meg. Miután Miksa Emánuel bajor választófejedelem végleg visszautasította a felkérést a magyar trónra, Rákóczi a francia diplomácia sugallatára és támogatásával a porosz trónörökösöt igyekezett megnyerni, s egy meglehetősen bizonytalan ígéret alapján elhatározta a betörést Sziléziába, hogy ott egyesüljön a királyjelölt ezredeivel. A csapatok gyülekezési helyéül 1708 májusában Egert jelölte ki, ahová a megyei küldöttek, a szenátus és a Gazdasági Tanács együttes ülését is összehívta, amelynek célja bizonyos pénzadó kivetése volt. *Emlékirataiban* Rákóczi elégedetten emlékezett vissza az összegyűlt mintegy 10 000 főnyi seregére: „Sohasem volt még ilyen szép hadsereg a háború kezdete óta.” Markó Árpád,

aki mindaddig a legpontosabban dolgozta fel a hadjárat lefolyását, szintén úgy látja, hogy ez a haditerv volt „*talán – egész felkelése alatt – a fejedelem legrészebben megfogalmazott külpolitikai és hadászati célkitűzése, amelynek előkészítése érdekében minden lehetőséget elkövetett*”.

A források alapján azonban mindkét megállapítás bizonyos korrekcióra szorul: a csapatok fegyelmi állapota, kiképzettsége, felszereltsége semmivel sem volt jobb, mint előzőleg, s a fizetéssel is súlyos gondok adódtak. Az előkészítés hiányosságát mutatja, hogy Rákóczi a hadjárat tervét titokban tartotta, ami egy jelentős, főleg külföldre tervezett akciónál hadműveletileg elképzelhetetlen, s később meg is bosszulta magát. Maga a fejedelem írja *Emlékirataiban*, hogy csak télen szeretett volna Sziléziába vonulni, de nem tudta, hogy addig mit csináljon a sereggel, mert kerülni akarta az összecsapást a császári csapatokkal (ezt tanácsolták a kuruc sereg harcértékét reálisabban felmérő franciák is).

Érsekújvárhoz érve, napokig tartó heves viták zajlottak a Vág mentén működő csapatparancsnokokkal (Bercsényi, Bottyán, Ocskay) a megérkezett főserég felhasználásáról: mindegyik a saját egysége támogatását követelte. Történetírásunkban közhellyé vált, hogy az alvezérek „értetlensége és erőszakossága” kényszerítette Rákóczit eredeti terve feladására. Főtisztjeinek követelését indokoltnak kell tartanunk: a pihent főseréget ugyanis veszélyes volt hónapokig téltelenségre kényszeríteni, másrészt Ocskay és Bottyán jól ismerték saját csapataik hangulatát: a katonák aktivitást kívántak, hogy zsákmányt szerezhessenek.

Ettől kezdve az irányítás kicsúszott Rákóczi kezéből, s jól átgondolt, egységes hadművelet helyett széttöredezett, kapkodó akciókísérletek következtek. Végül a 15 000 főre növekedett

sereg Trencsén alá vonult – konkrét cél nélkül. Nem rendelkeztek pontos értesüléssel Heister tevékenységéről sem. Rákóczi – *Emlékiratai* szerint – nem gondolta, hogy Heister, akinek csak pár ezer lovasa volt, támadni fog. De támadott. 5200 lovasával augusztus 3-án reggel váratlanul felbukkant a kuruc tábor mögött, melyet a fejedelem hirtelen harcrendbe állított ugyan, de két hibát is elkövetett: a jobbszárny vezényletével – Bercsényi ajánlására – legtehetségtelegebb tábornagyát, Pekry Lőrincet bízta meg; másrészt nem támadott, amikor a császáriak a kuruc arcvonal előtt elvonultak. Heister ugyanis, látva, hogy értesülésével ellentétben nem a kuruc csapatok egy részével, hanem az egész főseréggel áll szemben, az útkerületet elkerülendő ún. *contramarssal* Trencsénbe akart vonulni. Rákóczi csak Pekryt utasította támadásra, akinek gyatra kísérlete kiváltotta Pálffy János ellenakcióját, ami a jobbszárny összezavarodásához vezetett, s ez után átterjedt a sereg többi részére is. Bár egyes egységek – főleg a gyalogság – egy darabig elszántan és szívósan harcoltak, a bomlást véglegessé tette Rákóczi balesetének híre: amikor az udvari karabélyosezred élén a jobbszárny segítségére vágatott, lova felbukott, ő pedig megsérült. A vereség teljes és katasztrofális volt: 3000 halott, 400 fogoly. De jellemző, hogy a tábornoki és főtiszt karból senki sem esett el, sőt meg sem sebesült, a legmagasabb rangú hősi halott egy komániaskapitány volt.

A trencsényi vereség határkő a függetlenségi háború történetében. A csapatok felbomlottak, szétszéledtek, megindult az átállások sorozata (Ocskay, Bezerédj). A bányavárosok néhány nap múlva elvesztek, Nyitra vára is elesett, Érsekújvárt azonban sikerült megvédeni. A szövetkezett rendek háborúja a nemzetközi kapcsolatokban úgyszólván véglege-

A nagymajtényi fegyverletétel, 1711

sen leértékelődött: a francia pénzsegély megszűnt, XIV. Lajos elzárkózott a szerződés-kötés elől. A kuruc hadsereg katonái értéke a vereség következtében alaposan lecsökkent, viszont belső politikai jelentősége megnőtt.

Az 1706–07 óta gazdasági és politikai nehézségekkel küszködő konföderáció a trencsényi vereség következtében válságos helyzetbe került. Rákóczi az év végére kénytelen volt országgyűlést összehívni. Tudta, hogy a nemesség (vagyis az ország) békét kíván, amit ő mindenképpen meg akart akadályozni. Ebben már csak a vitélzlo rendre, a hadseregre támaszkodhatott. A felsőtiszti karból sokakat előléptetett (Csáky Mihály, Bagossy Pál, Balogh Ádám, Mikes Mihály), az eltántorodókra viszont példamutató büntetés: az országgyűlés alatt történő kivégzés várt. Bezerédj Imre sorsa mindkét utat példázta: már ki volt állítva tábornoki kinevezési diplomája, amikor Esterházy Antal elfogatta, s útja a sárospataki vérpadhoz vezetett.

A viharos sárospataki országgyűlésen nem Rákóczi 1708. december 4-ei nagy beszéde, hanem a vitélzlo rend, főleg Károlyi tiszántúli ezredének küldöttei kényszerítették ki a háború folytatását. A vitélzlo rend politikai felértékelődését nemcsak az országgyűlés 9. és 10. törvénycikke bizonyítja, hanem főleg az, hogy a hadsereg megkapta a jogot az eltartásához szükséges szolgáltatások és pénzkivetések közvetlen behajtására. A 9. articulus kimondta a jobbágykatonának hajdúszabadságát a győzelem utánra, a 10. pont pedig mentesítette családjaikat minden közteher alól. A határozatok azonban már későn jöttek: a katonai vereség közelsége miatt ebben már senki sem bízott.

A trencsényi csatával párhuzamosan a nyugati főhadiszíntéren is eldőlt a háború sorsa, a franciák két döntő vereséget szenvedtek a szövetségeseiktől (Oudenaard, 1708. július 11. és Malplaquet, 1709. szeptember 11.). Ez lehetővé tette az udvar számára, hogy csapatainak létszámát fokozatosan 52 000 főre növelje Magyarországon. A bányavárosok elfoglalása (1708. október) után a császáriak fokozatosan tolták kelet felé arcvonalukat, megerősített támpontokat (*postirung*) létesítve gyűrűbe fogták a felkelés alapházisát alkotó keleti megyéket. Dél felől aktivizálódtak a rác határőrök is. Balogh Ádám ugyan Kölesdnél még feltartóztató vereséget mért rájuk (1708. szeptember 2.), de megtámadták Nagykőröst és 1709. május 21-én feldúlták Ceglédet, mire a három város kénytelen volt behódolni a császáriaknak.

1709-ben azután a Dunántúl került sorra: Heister az év végére teljesen kiszorította onnan Esterházy Antal csapatait. Bottyán János – aki szeptemberben meg is halt – és Károlyi Sándor nem tudtak csapatokat átjuttatni a Dunán, csak a frontvonal mögé került Érsekújvárnak sikerült néhányszor utánpótlást küldeniük.

Rákóczi két kísérletet tett a fenyegetően bezáruló ellenséges gyűrű áttörésére: 1709 augusztusában a jól megtervezett és előkészített, de Csáky Mihály altábornagy tehetetlensége miatt kudarccal végződött lipcsei akcióval; majd svéd és svédbarát lengyel csapatok zsoldba fogadásával a romhányi útközetben (1710. január 22.). Ez utóbbinak annyi eredménye lett, hogy lélegzetvételnyi szünethez jutatta a szorongatott Érsekújvárt, amelybe Károlyinak 1710 áprilisában sikerült jelentősebb élelmiszer-szállítmányt bevinnie. 1709–10 te-

lén a császáriak ellenőrzésük alá vonták a Szepességét, majd Érsekújvár következett: 1710 nyarán ostromgyűrűbe szorult, és őrsége szeptember 24-én feladta. Nem segített rajta a július-október közt a Dunántúlra intézett betörés sem, amely vereséggel és Balogh Ádám egyéni tragédiájával végződött.

Az immár elháríthatatlan vereség okai a császári csapatok túlsúlya mellett más tényezőkre is visszavezethetők. A konföderáció államának erőforrásai végleg kimerültek, a függetlenségi háború nemzetközileg eljelentéktelenedett, támogatottsága megszűnt. A természet két

Kuruc vitélzlo

súlyos csapással járult mindehhez: 1709-ben a rossz termés tömeges éhínséget okozott, és a pestis, amely elsősorban a konföderáció területén dühöngött, megtizedelte nemcsak a lakosságot, hanem a hadsereget is, a köztvétektől a tábornoki karig. Az ezredek létszáma a korábbiak felére-harmadára apadt, több ezred pedig teljesen feloszlott.

Rákóczi azonban, bízza és reménykedve a nemzetközi helyzet kedvező változásában, esetleg I. Péter orosz cár segítségével, illetve a küszöbönálló európai béketárgyalásokban, a háború folytatása mellett döntött. Tisztaban volt ugyanis azzal, hogy a nemzetközi politikában személye csak addig bír bizonyos jelentőséggel, amíg az országban fegyveres harc folyik. A hadsereg feladata tehát az időnyerés lett, bármilyen áldozatot is kellett ezért hoznia az ország, illetve a hadszíntér lakosságának. Bízott Szolnok és Eger megtartásában, de 1710 őszén mindkét vár elesett. November 10-én vereséget szenvedett Olaszliszka és Sárospatak közt Esterházy Antal is – ez volt egyébként a háború utolsó nagyobb összecsapása –, a császáriak egészen Ungvárra és Munkácsra jutottak, mindössze 3-4 keleti megye maradt a kurucok ellenőrzése alatt.

Új helyzet alakult ki, amikor 1710 szeptemberében Pálffy János tábornagy lett a magyarországi császári főparancsnok, aki nyomban tárgyalásokat, illetve politikai megoldást javasolt Károlyinak s rajta keresztül Rákóczinak. A tárgyalások meg is indultak, és 1711. január 13-án fegyverszünet jött létre a két fél között, amelyet hivatalosan vagy hallgatólagosan többször

meghosszabbítottak. Ezzel a nappal tulajdonképpen véget értek a hadműveletek. A politikai megoldáshoz vezető tárgyalások ismertetését és értékelését nem tartjuk feladatunknak. Április 26-án Kassa lázongó őrsége is kapitálalt, s rövidesen csatlakozott hozzájuk Ungvár, Huszt és Kővár őrsége is.

Az utolsó felvonás zárójelene azonban még hátravolt. Munkács várának őrsége, amelynek ellenállásához a Lengyelországba menekült Rákóczi még bizonyos reményeket fűzött. Sennye István parancsnoksága alatt nem volt hajlandó feladni a várat, mert nem bízott abban, hogy az udvar végrehajtja a szatmári békepontokat. A várban 1800 hajdú, 500 huszár és az oda menekült nemesség tartózkodott. Pálffy május közepén 5 század gránátost, 1000 gyalogost és 4 lovasezredet vezényelt a vár blokádjára Löffelholtz parancsnoksága alatt, 4 hétfontos ágyúval, 6 ezredágyúval és 3 mozsárral. Nem ostromról volt tehát szó, hanem blokádról. Az őrség végül 1711. június 22-én feladta a várat. A nyolc évig tartó háború tehát véget ért: a politika indította el és a politika is fejezte be.

Rákóczi hadseregének története ezzel véget ért, a vitélzlo rendé azonban még nem. Tagjainak sorsa sokféleképpen alakult. Egy csoportjukról a szatmári békeokmány 2. pontja így intézkedett: „ha valamely nem nemes katonák ezen háborúban érdemeket szereztek és előléptetésre méltóknak bizonyultak, az ilyenek, mint-hogy már előzőleg a rendek és a község által szabadosoknak ismertettek el, ő legszentebb felség teljhatalmának erejénél fogva ilyeneknek tekintendők, mindazonáltal a földesurak jogsérelme nélkül.” Ez a rendelkezés nyilván csak néhány száz, tisztí rangot elért személyre vonatkozhatott. Zömük azonban hazatért falujába, gazdaságába, földjére, vagy új helyen telepedett le – Magyarországnak nagy szüksége volt munkáskezrekre, az újjászerveződő alföldi megyéknek pedig rendfenntartókra. A császári hadsereg valamennyiüket felfogadta volna a nyugati hadszíntereken harcoló huszár- és hajdúezredek kiegészítésére, valamint újak felállítására. Pálffynak ezzel az ajánlatával azonban kevesen, mintegy kétezeren éltek.

Sokan emigráltak, a legtöbben, mintegy 3000 fő Lengyelországba, közülük kb. 1000 orosz, 1000 pedig lengyel szolgálatot vállalt. Az emigráltakból jutott a francia, a porosz és a spanyol hadseregbe is; a Német Birodalom egyes kisebb államaiban szintén sok magyar szolgált. A Moldvában rekedt kurucok közül mintegy 850 fő 1716-ban a török haderő keretében tevékenykedett.

Az európai hadseregekben a 18. század a huszárság fénykora volt, ekkor ismerték fel a könnyűlovasság használhatóságát a reguláris seregekkel vívott háborúkban. Ezért a volt kurucokat mindenütt szívesen fogadták, s ők általában meg is feleltek a kívánalmaknak. Sokan magas rangot értek el, Európa-szerte ismert volt gróf Bercsényi László karrierje, aki Franciaország marsalljává emelkedett. A császári hadseregben tovább szolgálók közül is többen tábornoki rangot értek el. A külföldre kerültek tragédiája volt, hogy nem az országért, hanem sokszor egymás ellen kellett harcolniuk a különböző hadseregekben. Így emlegették el a vitélzlo rend, mint elapadt vízű patak, a történelem homoktengerében. ●